

www.e-rara.ch

**Raph. Fabretti ... De aquis et aquaeductibus veteris Romae
dissertationes tres**

Fabretti, Raffaele

Romae, 1680

ETH-Bibliothek Zürich

Persistent Link: <https://doi.org/10.3931/e-rara-5371>

Dissertatio II.

www.e-rara.ch

Die Plattform e-rara.ch macht die in Schweizer Bibliotheken vorhandenen Drucke online verfügbar. Das Spektrum reicht von Büchern über Karten bis zu illustrierten Materialien – von den Anfängen des Buchdrucks bis ins 20. Jahrhundert.

e-rara.ch provides online access to rare books available in Swiss libraries. The holdings extend from books and maps to illustrated material – from the beginnings of printing to the 20th century.

e-rara.ch met en ligne des reproductions numériques d'imprimés conservés dans les bibliothèques de Suisse. L'éventail va des livres aux documents iconographiques en passant par les cartes – des débuts de l'imprimerie jusqu'au 20e siècle.

e-rara.ch mette a disposizione in rete le edizioni antiche conservate nelle biblioteche svizzere. La collezione comprende libri, carte geografiche e materiale illustrato che risalgono agli inizi della tipografia fino ad arrivare al XX secolo.

Nutzungsbedingungen Dieses Digitalisat kann kostenfrei heruntergeladen werden. Die Lizenzierungsart und die Nutzungsbedingungen sind individuell zu jedem Dokument in den Titelinformationen angegeben. Für weitere Informationen siehe auch [Link]

Terms of Use This digital copy can be downloaded free of charge. The type of licensing and the terms of use are indicated in the title information for each document individually. For further information please refer to the terms of use on [Link]

Conditions d'utilisation Ce document numérique peut être téléchargé gratuitement. Son statut juridique et ses conditions d'utilisation sont précisés dans sa notice détaillée. Pour de plus amples informations, voir [Link]

Condizioni di utilizzo Questo documento può essere scaricato gratuitamente. Il tipo di licenza e le condizioni di utilizzo sono indicate nella notizia bibliografica del singolo documento. Per ulteriori informazioni vedi anche [Link]

DE . AQVIS
 ET
 AQVAEDVCTIBVS
 VETERIS . ROMAE
 DISSERTATIO . II

EMINENTISSIMO . ET . REVERENDISSIMO
 D. GASPARI . CARDINALI
 DE . CARPINEO . VRBIS . VICARIO
 DOMINO . SVO . CLEMENTISSIMO
 RAPHAEL . FABRETTVS
 GASPARIS . F . VRBINAS
 FELICITATEM

O TII rationem minimè red-
 dendam esse, quicumque di-
 xit, hominem vni sibi viuen-
 tem, suisque rebus intentum,
 cum hæc diceret, cogitavit:
 longè enim alia caussa eorum
 est, quos institutus recto con-
 silio vitæ cursus, suæ spontis
 esse non sinit, quibusque adeò,
 alieno arbitrio viue-
 re, hoc est, tam agendi, quàm cessandi tempora
 gu-

REGIONIS INTER TIBVR CARSEOLO ET SVBLACVM
 DESCRIPTIO
 DISSERTATIONI II DE AQVIVS ET AQVAEDVCTIBVS
 VETERIS ROMAE PRAEMISSA
 auctore Raph. Fabretto Gasp. f. Vrbinatē

LA
 III. PARS.
 est aliquid memori uisa notare manu

Scala IV Milliar. siue Stadior. XXXII.

gubernare necesse est. Hoc mihi, Princeps Eminentissime, maximè omnium vsu venit, qui postquam inter administratos splendidissimi Tui, & summo proximi in Ecclesiâ Romanâ muneris, nomen meum professus sum, ei que rei operam, industriam que meam semel addixi, meus esse omnino desij; Tui autem non iuris, & arbitrij modò, sed etiam iudicij factus; cui idcirco vni probari, à quo laudari posse, præcipuum vitæ meæ officium esse puto. Illud itaque summâ ope mihi contendendum esse intelligo, ne otium, quo meas in Tibi debito obsequio occupationes me distinguere humanissimè pateris, temerè, inconsultè que susceptum, eius que momenta inutiliter dispersita existimes: quod ita demum eveniet, si tempora opportunè grauioribus curis subducta, in humaniorum literarum culturâ, & meditatione me impendisse Tibi ostendam; sequutus in hac re auctorem grauissimum, maximum que, Te inquam Eminentissime Princeps, cui altissimas, assiduas que de præcipuis Christianæ Reipublicæ negotijs cogitationes, his ijsdem studijs interdum indulgendi, nullo impedimento esse vidi. Tibi propterea frequentium istarum subsæciuis horis, vel etiam quandoque integris feriatis diebus excursionum, quæ summam otij mei conficiunt, rationem reddam: & quæ olim, dum ad Marfos, Te iubente, proficiscerer, raptim, vt nosti, aliud que agens obseruauî, quæ que nuper repetitâ locorum inspectione, de Aquarum Marcæ, & Claudiæ Fontibus, & veriori Viæ Valeriæ ductu in mentem venêre, & scitu digna visa sunt, benignè, vt

soles, excipias, meoque qualiquali conatui faueas oro, ac illum clarissimâ Tui nominis luce, sine splendescere: quò fiet, vt ipse situs, & squalor, ipsæque tenebræ, quas operibus, & monumentis huic meæ scriptioni materiem præbentibus, iniuria temporis offuderat, discussæ, dissipatæque remaneant.

Chartam Topographicam, à nobis arte quidem non multâ, (nostra enim, prout alij sua solent, extollere pudor vetat) sed multo fanè labore confectam, præmittendam duximus; quia omnes hæcenus editas, adeò inemendatas, & (vt sic dicam) incuriosas inuenimus, vt ijs nihil profusus, in hâc explicatione quam exordimur, iuuati fuerimus: itaut pessimarum comparatione, hæc non indiligens fortasse videri possit.

Oculatâ equidem hæc omnia *fide mihi comperta esse* testor, nec poenitet, doctissimo viro Lucæ Holstenio, qui hoc idem in suis Annotat. ad pag. 784. r. Cluuer. iactauit, minimè credidisse; sed cognitionem omnium, quæ ipse multâ, nimiâque (vt constare faciam) authoritate statuit, ad nouam trutinam reuocasse. In ijs enim, quæ eruditam vetustatis notitiam concernunt, neminem ipso meliorem, me reuerturum confido; vnde lætus libens in hâc Chartâ

Explicatio Chartæ Topographicæ, Fontes Aquarum Marcie, & Claudie continentis.

- 1 *Arcus Aqua Claudie primùm occurrens*
Sequitur Arcus Anienis Nouæ, orientem versùs
Sequitur Arcus Marcie in ipso Riuulo
- 2.2.2 *Triplex opus arcuatum eiusdem Anienis Nouæ*
- 3 *Locus ubi eadem Aqua ex latere montis emergit*

Spe-

- 4 Specus trium istarum Aquarum, ad latus occidentale montis Affliani iterum se ostendentes, prope Aedem B. Mariae de Carciano
- 5 Rudera ingentis aedificij forsan super Ductu Anienis Noua, inferius ad locum num. 3. emergentis
- 6 Pons sub Vicouaro, super ruderibus veteris Aquaeductus
- 7 Veteris alterius Aquaeductus, è proximis à septentrionali latere collibus deriuati, vestigia
- 8 Aquaeductus, ad latus boreale montis sub Saracinesco
- 9 Alius, prope Hospitium la Spiaggia, idem forsan ac ille, qui sub Hospitio della Ferrara in Cellâ Vinariâ visitur
- 10 Alius, Anienem à dextrâ in laeuam sub Rubiano transmittens, & in montem rectâ se immergens
- 11 Locus Somnula, vbi Lapis XXXVIII. Diuerticuli à Viâ Valeriâ in Sublacensem repertus fuit
- 12 Pons Scutonicus vetusti operis, Holst. Stratonicus dictus
- 13 Alius, vetusti pariter operis sub S. Georgio
- 14 Columna Lapidis XXXXI. prope Cellas
- 15 Venae vberissima sub Ecclesia S. Mariae in Arfulis, nobis Fontes Aqua Marcia
- 16 Memoria AVGVSTI, ad incidendam dicti Diuerticuli à Viâ Valeriâ in Sublacensem
- 17 Rudera aedificij, ad Caput Aquae sub eisdem emergentis
- 18 Rudera ad Caput Aquae, Lago di S. Lucia dicta
- 19 Substructio forsan Anionis Noui ante eius à Lacu deductionem, ad latus montis applicita, & sub ea Caput Aqua, Serena vocata
- 20 Alius Riuus Aquae, pariter Serena dicta
- 21 Aqua, Casa di Lemme dicta
- 22 Forma della Mola, copiosissimis acquisitionibus constans
- 23 Riuus sub Castro dell'Austa, omnium abundantissimus
- 24 Vestigia Lacuum, ex quorum altero Anio Nouus à Neruâ, inscripto Traiani Cas. nomine, deductus fuit
- 25 Aquaeductus eiusdem Anionis Noui, xx. ped. ipso fluminis alueo altior.

Digentiaë Riuum, & Fanum Vacunæ, prout alibi, Regillum Lacum, & Labicum Oppidum, aliaque complura cum ipso, quin etiam, aliqua ex ipso reposui. Verùm in locis ipsis describendis, & distantijs definiendis, à tanto viro, veritate vires animosque ministrante, discedere, & illius traditiones frequenter impugnare, & conuellere, integrum mihi esse volo.

Nec satis nobis visum fuit Chartam emendasse; nisi (postquam hunc puluerem ingressi * sumus) ¹²⁰ milliarem mensuram, per quam distantiaë locorum distinguuntur, ad certam, atque inuariatam rationem, huc vsque, vt videbis, nutantem, & vacillantem reducamus. Lucas Pætus, quo procurante, mensuræ omnes quibus Roma vtitur, in marmore Capitolino incisa, & expositæ superiori sæculo fuerunt, cùm animaduertisset, Palmum recentiorum, * quem ¹²¹ Architectonicum vocant, non ita exactè respondere ad Spithamen, siue dodrantem Pedis antiqui geometrici; quater de hoc in suo opusc. de Mens. & Ponder. Lectorem admonuit, & excessum minutè significauit. Primò, per hæc verba sub finem lib. 1. *Non minus, & aliud te scire volo, quòd Palmus, quo hodie Romæ Architecti vtuntur, si cum legitimi antiqui Pedis dodrante, id est vncijs ix. conferatur, & examinetur, Palmus ipse, seu Spithama, quantum sunt due nonæ partes vncie Pedis prædicti; id est vncie sextula, scripulo uno, & triente scripuli, longior esse reperitur.* In eandem sententiam ipso libri ij. initio, rursusque pag. 18. loquitur. Et deinde, quia rem minimè latere voluit, (quasi erro-

ris

ris communis sequentis huius sæculi præscijs) ita librum illum, in definiendâ mensurâ veteris Milliarij, recentibus Architectorum Palmis, siue Cannis decempalmaribus comprehensâ, concludit, *Milliarium, quod ex V. M. pedum priore libro constare dixi: eâ supputatione, quâ Palmum, Pedis dodrantem, & uncia pedalis sextulam, scripulum, & scripuli trientem esse demonstrauius, erit hodie cannarum DCXXXIX. palmorum IX. digitorum III.** Sed iste dum medicinam adhibuisse credidit, venenum 122 propinauit; nam vltra leuiusculum erratum in colligendâ summâ suarum cannarum, quæ non 649.9.3. vt ipsi videtur, sed cann. 650. pal.6. sext.1. scr. 1 $\frac{1}{3}$ dici debuit, vt in sequenti Synopsi videre est:

<i>Palmus unciar. 9. sextular. 1. scripular. 1 $\frac{1}{3}$ reductus ad tot trientes</i>	<i>&</i>	<i>uncia 9. ---</i>	<i>648</i>
<i>scripularum ad fractiones fractionum vitandas, facit tertias</i>		<i>sextula vna ---</i>	<i>12</i>
		<i>scripulus vnus</i>	<i>3</i>
		<i>tertia scripuli</i>	<i>1</i>
<i>664. hoc pacto &</i>			<i>664</i>

Pes antiquus constat 12. uncijs, siue sext. 72. siue scr. 288. siue tertijs scrip. 864. Multiplica per ped. 5000, (qui sunt mille passus geometrici) quotiens dat tertias 4320000.

Diuide Milliare h. e. tertias 4320000. per suum Palmum, h. e. tertias 664 &

<i>Fient palmi 6506. cum 16.</i>	<i>&</i>	<i>664 4320000</i>	
<i>amplius tertijs, hoc est scripulis</i>		<i>6506 3360</i>	
<i>5 $\frac{1}{3}$; quodque idem est, sextulâ</i>		<i>.400</i>	
<i>1. scripulo 1 $\frac{1}{3}$ vt prædiximus.</i>		<i>4000</i>	<i>16</i>

longè grauius adhuc sphalma admisit, in ipsâ recentis Palmi longitudine indicandâ, hoc est, iam dicta-

cta-

- * Starum * vnciarum pedaliū nouem, & vnciæ sextu-
 123 lam, scripulum, & scripuli trientem; nam ex ipsius
 marmore Capitolino, non Pedem cum Palmo sigilla-
 tim, sed Decempedam cum integrâ Cannâ compo-
 nentes,* inuenimus, Cannam continere pedes vij.vnc.
 *
 124 vi. sext. v. & scrip.j. cum tribus ex decem & septem
 partibus alterius scripuli; siue (quod breuiorem arith-
 meticam operationem exigit) ped.vij.vnc.vi.& quin-
 decim ex decem ac septem portionibus alterius vn-
 ciæ $\frac{15}{17}$, & sic excessum Palmi recentis ad dodrantem
 Pedis antiquorum, esse in xv.ex centum, & septuagin-
 ta partibus vnius vnciæ $\frac{15}{170}$. Ex quo statuimus, millia-
 re spatium esse cannarum DCLX.palm.I. vnciar.XI.
 min. vnius ac semis, vt in Synopsi .

Palmus vnciar. 9. $\text{E} \frac{15}{170}$ re- E Vnc.9. 1530
 ductus ad tot 170. ^{as} efficit $\frac{1545}{170}$ 15. reliquæ 15
 hoc pacto E 1545

Pes vetus, h.e. $\frac{2040}{170}$ Mult. per ped. 5000; quotiens dat $\frac{10200000}{170}$

Diuide Milliare, h.e. $\frac{10200000}{170}$ per suum E 1545 | 10200000

Palmam, h.e. per $\frac{1545}{170}$ E 6601 .9300

Fient palmi 6601. E $\frac{1545}{1545}$. Mult. . . 300

numeratorem per vnc. 12; E pro- 3000

ducto per denominatorem diuiso, 1455

fient vnciæ 11. E $\frac{465}{1545}$

Rursus, multiplicato numeratore per minutos 5. (in 5. enim
 minutos diuisa est Palmi Vncia) E numero producto per
 denominatorem diuiso, fiunt minuti 1 $\frac{780}{1545}$. Siue, diuiso utro-
 que numero per 15. quò fractio ad minores numeros redu-
 catur fiunt $\frac{52}{103}$, quod pro dimidio min. proximè accipimus.

Holstenius, qui neque Pætum attendit, neque veri-
 tatem

tatem non hîc in puteo latentem, sed in tabulâ patentem requisivit; * tritam illam, & fallacem Agrimenforum praxim amplexus est, ex quâ Milliare antiquum, cannas DCLXVII. paullò minùs continere enunciauit in Dissertatiunculâ de Milliar. Aur. prout pluries in alijs suis scriptis calculum posuerat; quasi Palmus recens Architectonicus, idem prorsus valeat, àc Dodrans, seu Spithame veterum, vt hæc alia Synopsis ostendit.

Milliare continet pedes 5000.	☞ 9	60000
sive unc. pedales 60000.	6666	60
Diuide per unc. 9; hoc est per dodrantem Pedis ☞		60
Fient dodrantes, siue (ex hypothesi Holst.) Palmi 6666 $\frac{2}{3}$; hoc est cannæ 666. palmi 6. unciæ palmares 8.		60
		6

Alia mensura Agrimenforum per Catenas

Catena continet pal. 57 $\frac{1}{2}$ h.e. Staiolos 10, quorum quilibet propterea habet palmos 5 $\frac{3}{4}$

Multiplica ergo per 116, (ex tot enim Catenis Milliare componi volunt) sunt palmi 6670. hoc pacto ☞	☞ 116	
		57 $\frac{1}{2}$
		812
hoc est Cannæ decempalmares, siue Passus Senatus 667.		580
		58
		6670

Ideoque ne ex errore non animaduerso, fructus laborum egregij viri corrumpatur, hæc ad eum potiùs illustrandum, quàm carpendum adnotare libuit.

Post hæc, * aliæ atque aliæ Pedis legitimi ambages, dum hi Statilianum, isti Cossutianum, vel Porphyre-

*
125

*
126

127 * phyreticum cæteris anteponunt : sed ego iam * Capi-
 toline acquiesco , postquam diu illum improbaue-
 ram , vel potiùs me improbasse credideram . Res
 fanè ridicula , in hoc mihi accidit ; nam cùm olim
 Viâ Ostiensi prope X. lap. in quibusdam elegantis
 Villæ ruinis , residuum pauimenti , ex crustis vario-
 rum marmorum , optimè inter se conuenientium ,
 constrati detexissem ; vt hoc , siue studio , siue mor-
 bo , vetera scrupulosissimè indagandi teneor , latercu-
 lum cæteris integriorem extraxi , & mecum abstuli .
 Duplicem exactissimè eius latera proportionem ha-
 bebant ; maius , Pedem , quem legitimum Lucas Pæ-
 tus post pag. 88. appinxit , sextulâ & semis excede-
 bat ; minus latus , dimidiò ad vnguem imminutum .
 Adeò tamen exquisitè similem pluribus alijs later-
 culis pauimentorum deprehendi , vt ex eo , in la-
 minam æream translato , Pedem meum composue-
 rim . Respondebant omnes murorum crassities , co-
 lumnarum planarum latitudines , omniaque maiora
 interualla , absque vllâ sextularum , vel minuto-
 rum fracturâ : vnde alijs valere iussis , hunc mo-
 dum prætulì . In hâc autem Pedis Capitolini cum
 Cannâ , comparatione instituendâ , Pedem istum
 meum , indiscretæ similitudinis cum Capitolino in-
 ueni ; vel quia Pætus eum in libro non fideliter
 transtulit ; vel (quod magis puto) quia schema
 ære incisum , & humenti chartæ impressum , eâ ex-
 ficcatâ contractum fuit : vnde Capitolinum , iam
 tamquam meum recipere , & propugnare mihi opus
 est . Et certè (ne meis obseruationibus aliquid tri-
 buen-

buendo, vanitatis arguar) * triplex testimonium,
 quo Pætus suam hanc mensuram confirmavit, 128
 nempe totidem Pedes ærei complicabiles, eâdem
 longitudine, diuersis in locis reperti, & ita in vsum
 efformati; longè præualet ijs monumentis, quæ in
 sepulchralibus duobus lapidibus Cn. Cossutij, & T.
 Statilij exculpta sunt, potius ad significandum, cuius
 professionis hominis cineres inibi conseruarentur,
 quàm vt exacta Pedis mensura demonstraretur;
 vt * obseruari potest in Pede isto Aebutiano, 129

cippo, qui in hortis Matthæijs iacet, inculpto, inter alia fabrilia instrumenta, (non parùm, & ipsa, deprauata, quia Norma enormis est, & amblygonia, & Perpendiculari crura claudicant) in quo, inquam, Pede non solùm exacta mensura, (quia tribus scripulis Capitolinum excedit, quotis sanè deficit alius, qui recensetur à Gruter. pag. DCXXXIIIJ. 3.) verùm etiam diligens partium diuisio desideratur. Præsertim, quia nec alij duo priores, Cofutij, & Statilij omnino conueniunt, vt Philander supposuit, sed discrimen (modicum quamuis) inter vtrumque intercedit, vt Pætus adnotauit.

130^{*} Clarissimus, & solertissimus Author P. Io. Baptista Villalpandus, Pedis Romani mensuram ex Congio Farnesiano collegit, (non quidem ex altitudine, vt Oisæl. ad Tab. cxvi. sui Thesaur. Numism. intellexit, sed duabus ad inuicem inclinatis lineis) in Ezech. tom. iij. par. ij. de Hebr. mens. lib. iij. cap. xxv. pag. 499., in quo, ingenij certè maximam laudem apud omnes, in tabulâ illâ pag. 316. vbi *Instrumentum augendorum, minuendorum uè in datâ ratione corporum* exponit, meritò consequutus est; fidei tamen apud nos parùm, vel nihil obtinuit. Neque enim suaderi possumus, Vas æreum Farnesianum, ad mensuram liquidorum institutum, per tot subtilitates, spatij quoque dimetiendis applicabile fuisse, lineis non in rectum assurgentibus, & quod præcipuum est, nullò circulo, nullâque Vasis prominentiâ terminum semipedis designante: *Alium enim Congium huic Farnesiano persimilem, à viro, tunc, &*
buc-

bucusque ignoto habitum, & in primi corroboratio-
nem, vt per machinam inductum, Vase ostenso me-
lius examinabimus. Nam vnum, & maximum, quod
apud nos fidem, vt diximus, huius mensuræ labe-
factat, est excessus notabilis, sextulæ vnus cum quar-
tâ parte alterius sextulæ, hoc est $\frac{1}{288}$ super Pede no-
stro Capitolino, certioribus testimonijs asserto, & ex
quotidianis veterum ædificiorum mensuris millies
comprobato; quæ hoc modulo absque fractionibus
procedentes, iam mutilæ, & incommensurabiles, vt
sic dicam, Pede Villalpandi adhibito, euaderent.
Valde autem leuis est explicatio huius tituli, Congio
Farnesiano inscripti,

IMP. CAESARE
VESPAS. VI¹ COS
T. CAES. AVG. F. III¹
MENSURAE
EXACTAE. IN
CAPITOLIO
P. X

tamquam si τὸ MENSURAE EXACTAE, plura-
liter, & casu nominandi, accipiendum sit; vt hinc
inferri debeat, *in vnâ tantum mensurâ, mensuras
exactas referri, itaut mensurarum omnium ratio ex
hâc vnâ petenda esset*: nam planè non minùs, quàm
latinè, nos in genitiuo casu numeri singularis ita ex-
ponimus, quasi subintellecto nomine ipsius Congij,
vel Vasis, perindè sonet, àc si scriptum fuisset, CON-
GIUS EXACTAE MENSURAE: sic enim sub-
intelligi apparet in eâ inscriptione, apud Grut. pag.

ccxxij. 8. EXACT. IN. C. ST *exactæ in Capito-*
tolio Statera, hoc verbum, PONDVS, siue VNCIA,
 aut simile, tamquam superfluum, & re ipsâ supple-
 tum: sicque etiam in aliâ epigraphe pag. ccxxij. 2
 SEXTARIALIS. EXACTA. T. . . DD. NN
 ARCADII. ET. HONORII. . . .

mensura, vt hîc *Congij* nomen, breuitatis, & latinæ
 elegantix gratiâ omissum videmus: & in eâ, quæ
 istam antecedit,

C. VMBRIVS. EVDRASTVS
 FONTVNATVS. IIII VIR
 MENSVRAS. LEGE. CIVITATIS
 PROPRIO. SVMPTV

verbum, quod *principale* Grammatici vocant, IN-
 STAVRAVIT, POSVIT, vel simile, deficit.

* Modò, vt appendicis loco, * diligens aliquod
 131 schema Capitolini Pedis exteris, & absentibus indi-
 cemus; is nullibi exactius reperitur, in suas insuper
 sextulas distributum, quàm apud eundem P. Vil-
 lalpandum, nempe in lxxij. ex cxxv. illis spatij,
 in quibus diametrum AB sui semicircularis Instru-
 menti pag. 316. dispertiuit. Et vt errorem vitent,
 neque reformationi P. Io. Baptistæ Ricciolij in to. 1.
 Almag. lib. ij. de Spher. Elem. cap. vij. pag. 58. plus
 iusto in hâc parte credant; aduertant, quæso, semi-
 pedem illum tribus octauis vnus vnciæ partibus
 semipedem nostrum Capitolinum excedere; excessu
 scilicet in toto Pede $\frac{1}{16}$, siue integri digiti pedalis, ne
 quid minimum, & contemnendum reputent: rur-
 susque, eundem in lib. ij. Geogr. Reform. cap. ij. fol. 34,
 aliam,

aliam, ab isto suo, nec perinde fecus à Farnesiano, quem sequi se credit, variantem exponere, duabus sextulis Capitolino Pede longiorem. Sed iam tandem ad rem nostram.

Diuersimode Frontinus in egregio illo de Aquæduct. opusculo, cuius vnicum codicem barbaricæ vastationi superstitem, diligentia Poggij Florentini debemus, qui, vt in Descript. Ruinar. Urb. Ro. testatur, *hunc libellum, paullo ante reperit absconsum, abditumque in Monasterio Casinensi*; diuersimodè, inquam, de origine harum Aquarum Front. * loquitur: in designandis enim Aquæ Marcia Fontibus, Viam Valeriam, & ab eâ Diuerticulum in Viam Sublacensem vsurpat: in Fontibus autem Aquæ Claudiae, nonnisi Sublacensem memorat, *Concipitur Marcia* (ait ille num. 10.) *Viâ Valeriâ ad milliarium XXXIII. Diuerticulo euntibus ab Vrbe Româ dextrorsus milliium passuum III. in Viâ Sublacensî, atque sub Nerone Principe primùm stratâ, ad milliari. XXXVIII. sinistrorsus, intrâ spatium passuum CC, finita substructionibus penè statim stagnino colore præviridi. Rursus num. 20. Claudia concipitur Viâ Sublacensî ad milliari. XXXVIII. Diuerticulo sinistrorsus intrâ passus CCC, ex Fontibus duobus amplissimis, & speciosis, Cæruleo, qui à similitudine appellatus est, & Curtio.*

* Nihil attendens ad discretam illam Frontini loquutionem, neque ad minorem vtcumque Marcia, quàm Claudiae ab Vrbe distantiam Holsten. in Annot. ad Cluuer Geogr. fol. 130., promiscuè vtriusque
Aquæ

- 134 ^{*} Aquæ Fontes in Sublacensi Viâ collocat ; ^{*} Claudie
 videlicet , *Aquam Serenam* num. 20. in nostrâ Char-
 tâ , pro Fonte Curtio , & ^{*} *Lacum di S. Lucia* num.
 18. pro Cæruleo ; ^{*} ac Marcie , Formam *della Mola*
 135 num. 22, quæ pleno milliari supra Serenam dima-
 nat, confidenter tribuendo . ^{*} Augustæ verò nomen
 136 adhuc permanere dicit in vberimâ quâdam venâ
 num. 23, quæ sub Castro, *l'Austa* dicto , duplici sca-
 turigine emergit ; Frontino tamen etiam in hoc repu-
 gnante, qui distantiam originis Augustæ ita expressit
 num. 18. *Idem Augustus, in supplementum Marcie*
quotiens siccitates egerent auxilio, aliam Aquam
eiusdem bonitatis opere subterraneo perduxit vs-
que ad Marcie Riuum, quæ ab inuentore appella-
tur Augusta: nascitur ultra Fontem Marcie, cu-
ius Ductus, donec Marcie accedat, efficit passus
DCCC, cum re quidem verâ, scaturigo illa dell'Au-
sta, sumptâ etiam vtrâque in origine, (quamvis Fron-
tin. ab origine Augustæ, non ad originem, sed ad
Riuum Marcie mensuram posuerit) non distet ab
aliâ della Mola (quæ ipsi Marcia est) integris passi-
bus D.; & ex aliâ infra dicendâ ratione, ^{} tam Mar-*
 137 ^{*} cia, quàm ipsa Augusta, intrâ Fontes Claudie, Ro-
 mam, Viamque Valeriam versùs veniant statuendæ.
 Aliquid fanè momenti aliàs afferre posse conce-
 derem, loci ^{*} *dell'Austa* appellationem ; sed non ita,
 138 ^{*} vt in eâ, spretis alijs melioribus coniecturis, Augu-
 stæ nomen certò deprehendi putemus . Quàm pa-
 rùm enim vulgaribus istis locorum annominatio-
 139 ^{*} nibus fidendum sit, ipse Holsten. in loco ^{*} Oppidi
 Ar-

Arfularum, quem Cluuer. Carfeolanæ Coloniae accommodat, aduertit, reprehenditque pag. 165: nosque alibi, in epistolâ scilicet ad Cl. V. * Laurentium Panciaticum, portentum illud eruditionis, & memoriae, dum fata sinebant, ad dictas Holst. Annot. pag. 172. euidentibus demonstrationibus correximus, eo in loco, quo * Laurenti situm, ex nominis similitudine, ad Turrim S. Laurentij transportat, vbi paullo post (pag. scilicet 203.) Aphrodisium quoque, Cluuerio simul, sibi que aduersatus, intrudit. Præterquamquod, hæc vox, * *l' Austa*, bisyllaba, literis aliqualem, sono autem, & prolatione, nullam cum *Augustâ* similitudinem habet; eo enim pacto reddunt Incolæ, vtî nos haustam, idest deriuatam Aquam, (vnde propius forsan loco, Fontique nomen) pronunciamus.

Neuè ea, quæ pro Holstenio adduci possunt, astu premere videar; dicam etiam, in quâdam Constitutione Clement. III. sub anno MCLXXXIX. nouo Bullario Casinensi insertâ, * de Aquâ Augustâ, deque Castro Augustæ, per sequentia verba mentionem haberi, *Lacum, siue Fluumium ex eo procedentem, in quibus Aquis, nemini, præter Abbatis, & Fratrum voluntatem, aut piscari, aut Molendinum edificare liceat, usque ad Arcum, qui dicitur de Ferratâ in territorio Ruuiano. De Formâ quoque antiquâ, quæ ducit Aquam de Flumine ad Plebem S. Laurentij, de Aquâ, quæ vocatur Augusta, nemini liceat, præter voluntatem vestram, Aquam deriuare, nisi quantum sufficiat terris rigandis, & replen-*

plendo Fonte Baptismatis in eâdem Ecclesiâ: & infra, inter varias Sublacensis Monasterij possessiones, recenseri *Castrum Augusta, cum Fundis, & Casalibus suis*: quæ omnia, ad verbum in aliâ Bullâ Honorij III. de anno Mccxvij. repetita leguntur; quin imò, altiori quâdam origine, à priuilegio Sanctissimi Pontificis * Gregorij Magni, in quo eadem Aqua Augusta nominatur, in parte deriuari aiunt, vt in exemplo, ex Registro Sacri Monasterij Sublacensis fol. 2. desumpto, atque à Reuerendis. Abbate D. * Cornelio Margarino, Bullarij prædicti

144 * compilatore, & illustratore, mihi humaniter ostenso, contineri vidi. Sed non proinde ab impugnandâ Holstenij sententiâ recedam. Quandoquidem * Apo-

145 * stolica hæc, vel similia probæ notæ Indulta, (nam

146 * de huius, quod Gregorio I. adscribitur ingenuitate, alium quàm me sponforem appellabis) quicquid ab ipso Monasterio ad Arcum vsque Ruuiani iacet, comprehendunt: (quem credo, esse eundem Aquæductum, qui Anienem, sub Ruuiano transmittere conspicitur, in Chartâ num. 10.) & ita, in tantâ Regionis amplitudine, in incerto propterea locum originis, seu Formæ ipsius Aquæ Augustæ, quatenus de Frontini Augustâ loquerentur, & sub nostro ratiocinio, & probationibus relinquunt. Quinetiam, prædictas Bullas, procul ab his circa XXXVIII. lapidem locis vtramque Aquam amouere, & ipsi Monasterio approximare patet; quia *Forma, quæ Aquam de Flumine ad Plebem Sancti Laurentij* (prout alia Augusta) *ducere* enunciatur; in vetustiori Bullâ Ioannis VI. sub die

die 21. Iulij anni DCCIV. ducere Aquam à Lacu dicitur; cuius verba eò libentiùs referam, quò, ad notitiam * originis Castrì Augustæ procul indè constructi conducunt: *Casale quod vocatur Augusta, cum integro suo Monte, ad Castellum faciendum. Item integram Aquam Augustæ, & antiquum Aqueductum, vulgò Formam, per quam Aqua à Lacu ducitur, & in Fluvium fluit ad S. Laurentij Ecclesiam, quæ dicitur Plebis, ita quòd nullus omnino hominum facultatem habeat ex eo Aquam educere, nisi pro Fontis Baptismatis, seu horti irrigationem, vel utilitatem: unde, & fortuita quædam huius Castrì, ab Aquâ istâ Augustâ, de quâ Bullæ loquuntur, longè distantis, denominatio; & Lacubus, Stagnisvè Simbruinis, tam vtriusque Formæ, quàm Plebis Sancti Laurentij proximitas adstruitur. Sed de hoc ab ipso Holstenio probationem fumere liceat, quem etiam, de secundo, altiori què Ductu Anionis Noui, postquam ex Lacu, qui est super Villam Neronianam Sublacensem, eiusdem Aqua ex Frontin. num. 80. repetita fuit, de què ipsis Lacubus, ita pag. 128. Annot. referentem audiamus: *Huius Aqueductus vestigia visuntur nunc sub ipso Sublaqueo, vocatur què vulgò, il buco della Cartiera: deinde sub Xenodochio D. Antonij, atque indè semper iuxta sinistram Fluminis ripam tendit. Altitudo eius hoc tempore xx. pedes ipsum Fluminis alveum superat; unde de Lacus altitudine conijcere licet. Lacus autem illi tres haud naturales, sed artificiales fuere. Primus quidem sub Monasterio Sanctæ Scholasticæ, cuius os angustissimum, x. viij.**

circiter, vel xx. pedum muro validissimo clausum fuit. Indè Aqua defluebat in secundum Lacum, qui mox primum excipiebat, cuius os paullo fuisse laxius videtur. Tertius deinde sub ipso Oppidulo Sublacensi fuit, ubi etiam nunc magna Anienis pars muro constringitur, ad varia molarum officia: huic imminet Ecclesia Sancti Laurentij, à Nursio Patrio sub Damaso Papa extracta, quæ ad Aquas Altas dicebatur, ut antiqua donationum instrumenta Sublacensis Monasterij testantur. Lacus autem euersi fuere ingenti Fluminis exundatione anno MCCCV. die xx. Februarij.

* Vel etiam, si ad Augustam sub Castro eiusdem
148 nominis, Bullæ coarctari debeant; non de Aquâ de quâ loquimur, cui Octavianus à se nomen dedit, sed de aliâ, quam Antoninus Augustus Marcie addidit, easdem intelligemus.

* Vel denique, * cùm omnes illæ denominationes,
149 à Monachis ipsis, qui otiosè forsan nomina recentia ad veterem eruditionem composuerunt, suggestæ fuerint: non est cur Pontificium nobis opponatur effatum; quandoquidem suprema Sedes, non de genuinâ nominum aliquorum sibi expositorum veritate, sed de liberalitate in amplissimum, & de Christianâ Republicâ optimè meritum Ordinem ostendendâ, sollicita esse debuit. * Neque enim hîc tantum,
150 vulgares idiotismos sequuti Palatini Scriptores, in minutis hisce, atque corollarijs decepti sunt: nam Petrus * ille Bembo literarum decus, latinæque puritatis restitutor,
151 dum Flasconensibus gratificari studeat,

det, eos nomine Leonis X. Pont. Max. in Faliscis pluries adcentet; quàm falsò, probabit Massa in libro de Reb. & Orig. Falisc., adstipulante Nardino filio in pererudito Disc. Apolog. de Pentap. Nepefin. cap. xiiij. Et ne longiùs exemplum * petam; quæ de Traianâ Aquâ, celeberrimoque eiusdem opere, Cæsari Augusto attributo, eâdemque cum Alstictinâ confusâ, in ipsâ Bullâ LXXV. Pauli V; deque Aquâ Appiâ, imò, & Marciâ Romæ restitutâ, & in vnum, eundemque Felicis Riuum è distantibus Regionibus, abruptis quamuis Ductibus, coalitâ, in Bulla Cl. Sixti V. Summorum Pontificum dicta reperies; miraberis fanè, & placitis veterum minimè conuenire fateberis; non tamen leuissimis hisce maculis offenderis, vbi plura, & maxima nitent, magnitudo scilicet publici beneficij, ac prouidentia cum magnanimitate vix credibili coniuncta; præ quibus, memoriæ Legislatorum æternùm benedicere, potius quàm de legis verbis, non in rei substantiam, sed in quendam ornatum inconsultò assumptis, tamquam criticis iudicare, animis legentium occurrit.

Quamuis nihilominus in Bullaticis scriptoribus hæc minima dissimulanda dixerimus; non eâdem tamen conuenientiâ erga illos vti conuenit, quibus summa operis in eruditâ oratione consistit. Vnde non absque notâ, nuperum Authorem Historiæ Summorum Pontificum ex Nummis exceptæ, abire sinemus, non vno in loco, facta notissima crassis erroribus inuoluentem. * Is enim, quoad Aquam Alstictinam in summum Ianiculum scandentem,

Pellibus incubuit stratis, somnosque petiuit,
 ad nummum x. Pauli Quinti pag. 147: quò verò ad
 Aquam Felicem; Bullæ Sixtinæ, de Aquâ Marciâ
 Vrbi redditâ, non quidem impossibilem enuncia-
 tionem, (cum ea, in Ductus Aquæ Felicis initio,
 hanc altitudine superauerit, & illuc pertransuerit)
 ad id quod fieri non potest, suâ correctione reduxit:
 pro *Marciâ* siquidem, *Virginem* emendauit, hinc lon-
 gè remotam, & in regione infimâ latitantem, vt in
 primâ nostrâ Dissertat. num. 5. aduersus Tabulam
 Topographicam P. Kircher. obseruauimus. Quin-
 imo Aquæ perductæ, (quantùm in se fuit) & Pon-
 tis ad Tiberim prope ueterem Viam Flaminiam, sub
 Oriculo integrè constructi, gloriam, generosissimo
 Pontifici auferre non veretur; dum nummo xxij.
 pag. 118. *Aquam Virginem designari ait, quam Six-
 tus V. copiosiore in Urbem inuexit, deque suo prio-
 ri nomine Felicem appellauit:* & mox nummis xxvij.
 & xxviii. pag. 120, refectionem Pontis sub Ianiculo
 expressam docet. Pròh fidem Historicam, & Au-
 thorem Romanarum, maximarumque rerum religio-
 sissimum!

*
 154 Sed demum, vt ad Holsten. redeamus, * erroris
 præcipua illi causa fuit, ignoratio veteris ductus Viæ
 Valeriæ, in quâ varius, sibi que contrarius existit: nam
 alicubi, fol. 165. biuium Sublacensis, & ab eâ di-
 uertigium, agnoscit ad Hospitium *della Ferrata*,
 in quo fortè τῆ ἐὺς οὐρία litauit; alibi, fol. nempe 35.
 Viam Sublacensem reuocauerat ad Hospitium Pla-
 giæ, quod xi. ferè stadijs diuertigium antecedit; mox

codem fol. 165. eodemque contextu verborum, Valeriam, iv. ferè milliaria post biuium à se statutum, intra podisnum Sublacensis Viæ, imò, & Viatrij ab hâc in Valeriam, producit; dum ipsius vestigia apparere dicit sub Rubiano, in Ponte, quem ipse Stratonicum nominat, nobis num. 12; & integrum Viatrium, ac Diuerticulum Valeriæ in Sublacensem, de quo intellexisse Frontinum in signandâ conceptelâ Aquæ Marciaë probabimus, pro ipsâ Valeriâ Viâ accipit.

Et quidem, vir admirandæ eruditionis, & in antiquitatibus versatissimus, * nunquam credere debuisset, priscos Romanos, quâ rectâ pergere poterant, prolixiorum anfractum quæsiuisse, & milliariibus plus minùs tribus, in breui tractu, iter protraxisse: exemplo etenim esse possunt omnes per orbem Romanum Viæ, rectitudinis quâ easdem perducere soliti erant, vt olim C. Gracchum instituisse Plutarch. in eius vita testatur. *In Viarum (ait ille) refectione, præcipuam adhibuit solertiam, cum utilitatis, tum pulchritudinis, venustatisque rationem habens. Ducebantur eæ rectæ per Regiones, & partim lapide ad hoc casu, & dolato, partim congestis arenarum cumulis insternebantur; cavitates implebantur; quâ conuallibus, aut torrentibus interrumpentur, pontibus iungebantur; & ab utrâque parte eandem nactæ altitudinem, spectatu admodum pulchræ erant. Porrò singula milliaria, dimensa diligenter, lapideis columnis distinxit.* Quo argumento, ego, atque excultus græcâ, latinâque eruditione * iuuenis Ioseph

*
155*
156

seph de Iulijis persuasi, improbo labore, iugum, quod in Chartâ notatum vides, conscendimus, anni quidem incommodo tempore, quia æstatis incuntis calor, pedestre iter malè concedebat; Equus verò, in duorum milliarium & semis arduo, & continuo ascensu, vix sibi, ac Cisio trahendo sufficiebat. *
 157^{*} V^eteris porrò Viæ, per iugum, & Castrum *di Riofredo*, indubia vestigia, in operosâ, & verè Romanæ magnanimitatis dignissimâ rupium scissurâ, ac optimâ Viæ in inferiori parte marginatione, & alicubi etiam in silicis straturâ, maximâ admiratione, & gaudio deprehendimus. Haud absimile vtrique studium laborem nostrum fefellit; nam ipse quoque certiorrem Viæ Valeriæ deriuationem quærebat, eius scilicet Viæ, quæ breuior ex consularibus in Aequicolas, Marfos, Pelignos, & Marrucinos se aperit, quorum, ac circumiacentium populorum historiam conscribit, vt natalis soli memorias, valde apud Authores confusas, excitet.

Per hanc igitur veram, rectamque Valeriam Viam, à Tibure ad Sancti Georgij Fanum, (sub quo Diuerticulum ad Sublacensem descendit) * xvj. miliaria cum tribus amplius stadijs (quæ aliquali obliquitati recentis itineris, ab antiquo, sub Cantalupo præsertim, declinantis tribuere possis) intersunt: ita vt, cum * Tibur xx. ab Vrbe milliarijs, tam ab Antonino in Itiner. quàm à Tabulâ Peutingerianâ debite (vt per Cluuer. in suâ Italiâ fit) emendatâ, ac etiam à Martiale distare dicatur, ijs versibus ad Faustinum epigr. lvij. lib. iv.

*Tu colis Argiui Regnum, Faustine, Coloni,
Quò te bis decimus ducit ab Vrbe lapis;*

ea propter, Diuerticulum istud à Viâ Valeriâ in Sub-
lacensem, ad XXXVI. lapidem reponendum erit, *
& Frontini numerus XXXIII, iunctis in imo priorum
vnitatum apicibus, sic, XXXVI. pluribus suaden-
tibus emendandus.

*
160

Suadet, inquam, iam dicta à Tibure xvi. milliarium
distantia, * cuius mensuram rotario instrumento ad
Cisium applicito ritè collegimus; quæ quamuis non
omnino ad amussim mathematicam consistat; parùm
tamen, nec quid, quod ad rem faciat, à vero aberran-
tem expertus sum.

*
161

Duæ insuper probationes, rem in aperto consti-
tuunt: * prior scilicet ex lapide milliario numer. 14.
prope Oppidum *le Celle di Carsoli* dictum existen-
te, & præ foribus Ecclesiæ B. Virginis de Carmelo
erecto, cum inscriptione milliarij XXXXI, cuius hoc
est exemplar quâ legi potuit, nam supernè mutilus,
& corrosus existit;

*
162

. RVA
. MAX
TR. P. COS. III
VIAM. VALERIAM
FACIENDAM. CVRAVIT
XXXXI

cùm enim Viâ recenti, quæ per Diuerforium *del Ca-
ualiere* deflectit, à biuio ad Cellas sint vltra millia-
ria v. & semis; recto itinere, per Carseolanæ Colo-
niæ rudera, erunt millia P. V. iustissima, quæ addi-

ta

ta emendatis per nos Frontini notis XXXVI, numero XXXXI. huius Columnæ exactè respondent.

Alia probatio habetur * ex lap. milliar. XXXVIII.
 163 in ipso Diuerticulo à Valeriâ in Sublacensem *ad Fontem Somnulæ* (vt Grut. refert pag. clv. 4.) olim stante, nunc verò in platea proximi Castrî Arfularum erecto, sub hac epigraphè;

XXXVIII
 IMP. NERVA
 CAESAR. AVGVSTVS
 PONTIFEX. MAXIMVS
 TRIBVNICIA
 POTESTATE. COS. III
 PATER. PATRIAE
 FACIENDAM. CVRAVIT

locus enim Somnulæ, etiamnum eandem denominationem retinens, duobus ad vnguem milliarijs à biuio sub S. Georgio distat; vnde biuium ad XXXVI. milliarium rectè collocatur.

* Gruterus quoque lapidem istum *ad Fontem Som-*
 164 *nulæ secundum Viam Valerianam* prostare scripsit; ex fide tamen Herculis Ciofani, (quod summi viri excusandi gratiâ dictum volo) qui in eâ fuit cum Cluverio opinione, quòd Arfulæ ibi proximæ, ex veteribus Carfeolis prodierint; * id quod Holstenio minime suffragatur, qui rudera veteris Coloniae, rectè quidem, obseruauit, vno circiter milliari ultra Diuerforium *del Cavaliero*, in colle leniter edito, ad læuam Viæ Valeriæ Româ euntibus, vt fusè profequitur fol. 164: quamuis non æquè rectè, sed eodem errore,
 quo

quo Viam Valeriam per Pontem Scutonicum, & Arfulas ducendo porrexit, * Carfeolorum ab Vrbe distantiam XLII. vel XLIII. pass. M. ex Itinerarijs definiuerit; quia nostra hæc Frontini correctio, ex quâ diuertigium in Sublacensem ad lap. XXXVI. duobus citra Carfeolos milliaribus statuitur, hanc etiam Tabulæ Peutingerianæ correctionem secum trahit.

Ab Vrbe Viâ Tiburtinâ

<i>ad Aquas Albulas XVI</i>	<i>ad Lamnas V</i>
<i>Tibur IV</i>	<i>Carfeoli V</i>
<i>Varia VIII</i>	<u>XXXVIII.</u>

Holstenij autem ingratijs, vetustæ glandis ferino retento pabulo, quamuis miti iam commostrato cibo, in contraria currens, dum Scriptorum antecedentium vitat vitia, Author *nouæ*, & (si ipsi credimus) *exactæ* Tabulæ Agri Romani anno 1674. editæ, Carfeolos ultra Thoranum Fluumium, & in eo ipso loco, vbi hodie *le Celle di Carsoli*, & Columnam milliariam lapidis XLI. extare dicimus, sono vocis delusus, transtulit: & tamen huic, Holstenium non ignotum (quamuis æquè malè intellectum) fuisse scimus; nomen enim *Regilli Lacus*, quod illi, qui sub *Monte Falcone*, & Columnâ Oppido visitur, Holsten. ritè quidem indidit, indebitè aufert, vt alteri Sanctæ Praxedis, quem Buranum, & Gabinum Holst. nominat, temerè appingat. Eodemque neglectu, nouus Latij Author in suæ *SABINAE ANTIQVO-MODERNÆ exactissimâ delincatione*, (sic ipse vocat) *Arfuli* olim *Carfeoli*, non longè ab Aniene, & supra Austam reposuit, itaque passim, vt pag. 188.

& 208. appellat. Et quidem non parùm commoueor, Holstenium, talem virum, suæque laudem Germaniæ, plura ad vetus Latium Cluuerij, optimaque adnotantem, ab Authore isto de eodem argumento tractante, vel non visum, vel contemptum; dum alioquin, manuscriptas de excidio Ampiglioni, & putidas de Palatio Euandri fabulas, ac Lanuuij cum Lauinio confusiones, ex traditionibus Archipresbyteri Albanensium, atque ex epistolari relatione Iatrophysici Arcis Gandulphi, sagacissimi illius antiquitatum indagatoris, qui auras earum inter Vineta captabat, admittere, & egregio operi, ad prolixitatem vsque, inferere, minimè grauatus fuit.

- * Si verò cum Holsten. fol. 155. lapidem XXXVIII.
 168 apud Somnulam, dixerint à Ponte Anticoli, & per Pontem Stratonicum num. 12. ad læuam diuertendo, numerandum esse; hoc multipliciter refellitur. Nam primò Holsten. supponit ibi, Pontem Scutonicum, (quem Græcâ denominatione honestando, Stratonicum nuncupat) esse in Viâ Valeriâ, quod ex supra ostenso Valeriæ ductu falsum esse probauimus. Viteriùs, * itineris mensuram iniquam colligit; quia
 169 à Varijs ad Hospitium Ferratæ, quæ ipse V. enunciat, (& tamen, vt supra ostendimus, eius milliaria, plus iusto sunt prolixiora) non nisi III. sunt milliaria; & totidem, plus minùs, ad Pontem Scutonicum, vltra quem non integro milliario stetit olim Columna lapidis XXXVIII. ad Fontem Somnulæ, secundùm Viam: vnde subductâ summâ, ibidem nondum lapis XXXVII. attingebatur. Adde, quòd cùm anti-
 quior

quior sit Via Valeria, cuius meminit Strabo, qui sub Augusto vixit, ipsâ Viâ Sublacensi *sub Nerone Principe primùm stratâ*, vt de eâ ait Frontin. num. 10; ac insuper, præcipua Italicarum Viarum, vtpote ea, quæ vsque ad ostia Aterni, & superum Mare exporrigebatur; * ab eâ potiùs, quàm à Sublacensi, quæ ipsius appendix dici poterat, lapides milliarios Diuerticulorum ab vnâ in alteram, numerari par erat. Et tandem, cum numerus à Viâ Valeriâ, per biuium sub S. Georgio dextrorsum sumptus, egregiè respondeat, numerus autem à Sublacensi, duodecim stadijs deficere appareat, nîl vltrâ quærendum, aut ambiendum videtur.

*
170

Accessit demum euidens rei demonstratio, quæ Holstenio occurrere non poterat, cum recens superuenerit, nempe * Columnæ milliariæ alterius Lapidis XXXVIII. Viæ Sublacensis, tribus milliarijs (stadio minùs) distantis à biuio dicti Viatrij, quod post Pontem Anticoli Sublacensem cum Valeriâ iungit; per quem nouæ Columnæ situm, constat, biuium hoc fuisse ad lapidem XXXV; & proinde, Columnæ ad Fontem Somnulæ, sesquimillari ab indè per Viatrium, & Pontem Straticum distanti, (quatenus cum Holsten. istam esse Viam Valeriam diceremus) non conuenire numerum XXXVIII, vt ipse perperam credidit.

*
171

Columna hæc noua, de qua loquimur, lapidis XXXVIII, aquarum impetus immota penitus excipiens, adhuc extat super suâ basi, in ipso Fluminis alueo; Viâ Sublacensi, in hac parte, alluionibus

immutatâ, cum sequenti epigraphe anni obuersâ.

IMP. CAESAR

NERVAE. F. NERVA

TRAIANVS. AVGVSTVS

GERMANICVS. DACICVS

PONTIFEX. MAXIMVS

TRIBVNICIA. POTESTATE

IMP. III. COS. V

RESTITVENDAM. CVRAVIT

XXXVIII.

172^{*} Huius indicium * Io. Baptistæ, ac Petro de Maximis, Fabritij Oppidi Arfularum Domini, & inter priscae probitatis Patritios numerandi, filijs, me debere libens, fateor: ipsi enim, eâ quâ humanitate præstant, & duces itineris, & laboris comites, in purgandâ à limo, & abluendâ Columnâ, sese obtulerunt, non sine periculo subditorum Anienis gurgitum, à quibus lubrico, & vdo solo ramis vicinarum arborum inhærentes, vix palmari interuallo disungebamur.

Distinctâ itaque Viâ Valeriâ, & Sublacensi, ac reperto Diuerticulo ex vnâ in alteram, à Front. in designandâ Aquâ Marciâ assumpto, & manente etiamnum Columnâ lapidis XXXVIII. Viæ Sublacensis; planus, ac facilis redditur Frontini intellectus, propriaque tam huiusmodi Aquarum, quàm Augustæ Fontium determinatio.

Profectò enim Claudiæ Fontes ad lap. XXXVIII. (iam certum) *sinistrorsus intrâ passus CCC.* si cum Frontino quæras, non alij esse possunt, nisi duo illi

amplissimi, & *speciosi* (sic cum eodem Frontin. eos
vocare liceat) num. 19. & 20. in Chartâ signati; quo-
rum alterum * (ambo enim communi nomine *Aqua*
Serena vocantur) nescio cur Holstenius omiserit, cum
abundantissimus vterque sit, & passus CXX. ab in-
uicem distent, ad Diuerticulum sinistrorsus intrâ pas-
sus CCC. propemodum erumpentes: cuius * Diuer-
ticuli vestigium non ampliùs extare, minimè mirum
est, si ingentem illius planitie, quæ duobus fermè
milliaribus longè latèque patet, * in altum excre-
scentiam recogitemus, per quam Columna, quæ cer-
tè Viam superextare debuerat, modò non nisi in ma-
gnâ anni siccitate ab vndis emergit.

* Vter autem Cæruleus, an Curtius fuerit, in me-
dio relinquam: neque enim mihi, Aquæ quamuis
amantissimo, diuque abstemio, æquè ac Holstenio,
ex penitissimâ Germaniâ homini, Genius Fontis, aut
Naiades incolæ ita fauentes fuerunt, vt hanc ambi-
guitatem coràm monendo, aut ex visu tollerent. Ille
enim Curtiam, & Cæruleam nominatim ostendit
pag. 130, nescio quâ distinctionis notâ adiutus, quæ
nobis nulla se se obtulit.

* Marcix Caput, ne dum ex Frontini textu satis
constat, fuisse in abundantissimis illis venis sub San-
ctâ Mariâ in Arfulis nu. 16, ex distantiâ III. millium
passuum à Viâ Valeriâ, & intrâ spatium CC. passuum
sinistrorsus à Diuerticulo, per quod ab eâ in Subla-
censem fit transitus: * sed ex alio Frontini loco bene
perpenso, colligitur, supra Fontes Claudix, ad ripas
Anienis, cum Holsten. minimè statui potuisse. Ait si
qui-

quidem Front. num. 25. vbi altitudines Ductuum explicat, *Altissimus Anio est nouus, proxima Claudia, tertium locum tenet Iulia, quartum Tepula, deinde * Marcia, quæ à capite etiam Claudie libram æquat*: quòd si consideremus cum Holstenio, Fontem Marcie esse *alla Forma della Mola* nu. 22; quid mirum erit, si Marcia, quam decem stadijs superiorem in origine facit, in decursu Fluminis rapidissimi, & plurimum decliuus, æquet libram Claudie inferius positæ, & humili loco inter recentem Viam, (quæ aliquantò ad læuam recessit, vt situs Columnæ docet) & ipsum Flumen scaturientis? Atqui locus nostræ originis Marcie, licet duobus, & vltra milliaribus infra Claudie Fontes, verè ipsius libram æquat, vt libellâ experti sumus, quia Vallis, in quâ emergit, valde præcipitem descensum habet; ita vt eadem à Claudia altitudine perducì potuisset, * *nî veteres* (vt statim Frontin. subdit) *humiliore directurâ perduxissent, siue nondum subtili exploratâ arte librandi, seu quia ex industriâ infra terram Aquas mergebant, ne facilè ab hostibus interciperentur, cum frequentia adhuc contra Italicos bella gererentur.* Quàm verè autem hanc veterem librandi imperitiam notauerit Frontin.; in ipso Marcie Ductu propè Urbem de facili cernere datur, qui in loco vbi eius opus arcuatum incipit, ad Viam Latinam V. circiter ab Urbe lap, cum Ductu Claudie collatus, XX. pedes sub eo reperitur: & mox ad Portam Maiorem, totis V. ped. & semis (nî aliquid tantæ declinationi, descensus post Piscinam contulerit) deprimitur, vt in I. nostrâ

nostrâ Dissert. ad Lucium, ex Tabulâ sectionis Ductuum, post num. marginalem 30. apparet.

Humilitatem verò Claudiæ, quam in imâ planitie, & ad Simbruinorum Montium radices oriri diximus, quid si sequens eius * imago (nihil enim apud veteres, in istiusmodi monumentis inane, & sinè aliquâ significatione reperias) nobis ad viuum ostendat? 181

non enim sub eâ loquaces lymphæ defiliunt; nec ipsa suum Riuum, vt alia Nympharum, & Fluminum numina præcipitat; sed Vrna, pigris veluti, & stagnantibus Aquis immerfa, humorem potiùs haurire, vt alibi transmittat, quàm effundere videtur; * illudque referre, quod in Arâ per vetustâ, Cæruleis hisce Nymphis dedicatâ (Cæruleus enim vnus ex præcipuis Claudiæ Fontibus, vt vidimus, qui *κυανέ* Græcè, & poëticè) non obscure de ortu, & mox in se interitu eiusdemmet Aquæ continetur, in ijs versibus. 182

VNDIS. CYANEIS. DONVM. PLA

CAVILE. FECIT

CONTVRCIVS. BLANDAS. PER. A

QVAS. ARAM. VENERANDAM

HINC. ORITVR. PERGITQVE. FLV

ENS

96 RAPHÆLIS FABRETTI
 ENS. DEINDE. OCCIDET. IN. SE
 RIPAI. MOX. VIRIDIS. RENOVAN
 TIBVS. INCLYTA. NYMPHIS
 NVMINE. FONTIGENO. GRATES
 EX. VNDIQVE. SOLVENS
 SOS PES. CVM. COMITE. PRAE
 STAT. RENOVANTE. LIQVORE

Epigramma citat, & ad Cæruleum Fontem trahit Pighius Annal. Rom. tom. II. in Charact. lib. vij. pag. 4, ultimo tamen versu relicto, quem ex Grutero supplementus pag. xciiij. 11; & hunc rursus ex Pighio oculato teste corrigimus, ubi *tabulam marmoream*, eam quæ Pighio, & ipsi carmini ARA est, nuncupat. Esto attamen nîl arcanum in hoc signo, eiusque Vrnæ positione subsit; rarum nihilominus ex se, & notabile redditur hoc anaglyphum, Aquam ipsam Claudiam ex subditâ sibi, hicque relatâ inscriptione (quæ etiam apud Grut. legitur pag. Dci. 7.) representans.

D^{fic} M
 CLEMETI. CAESAR
 VM. NN. SERVO
 CASTELLARIO
 AQVAE. CLAVDIAE
 FECIT. CLAVDIA
 SABBATHIS
 ET. SIBI. ET. SVIS.

* Aliud, infabrè quidem scalptum, sed non omittendum eiusdem Aquæ Claudiae simulachrum, dabit hæc tabula lapidea, ex Tuo Museo publicæ Literatorum notitiæ nunc integre exposita:

in

D · M

SABBIO · CAES · N · S ·

VILIC · AQVAE · CLAVDIAE
FECIT · SIBI · ET · FABIAE
VERECVNDAE · CONIVG
SVAE · CVM · QVA · VIXIT
ANNIS · XXIV · SANCTISSI
MAE · ET LIBERTIS · LIBERTA
BVSQ · EIVS · ET VIKARIS
SVIS · POSTERISQVE · EO
RVM · OMNIVM · IN
PARTE · DIMIDIA · SVA

D · M ·

SPORVS · CAES · N · S ·

VILIC · AQVAE · CLAVDIAE
FECIT · SIBI · ET · CLAVDIAE
HERMIONE · CONIVGI
SVAE · SANCTISSIMAE
ET LIBERTIS · LIBERTA
BVSQ · EIVS · ET · VIKARIS
SVIS · POSTERISQVE
FORVM · OMNIVM
IN · PARTE · DIMIDIA · SVA

in quâ nouum, nec Grutero cognitum, & à superiori
 CASTELLARII diuersum, hoc est *VILICI ministe-
 184 rium, quod familiæ Ductuum tutelæ assignatæ iux-
 ta Frontin. num. 104. proprium erat, expresse vi-
 des: & insuper, alia, Frontino ipsi non commemora-
 ta VIKARII istiusmodi VILICORVM nomencla-
 tura, continetur. Vtrumque nomen à rectâ quidem
 scribendi ratione discedit; in *Vikario* namque eui-
 dens est abusus literæ K pro C, quem in pluribus alijs
 nominibus Gruter. in Indice eorum quæ ad Gramm.
 pert. adnotauit: sed in *Vilico*, quamuis duplici LL. scri-
 bendum hoc nomen doceat Varro de Re Rust. lib. 1.
 cap. 1. vbi à *Villa* eius etymon deducit; nescio ta-
 men cur in marmoribus frequentius, eo quo hîc ha-
 betur modo, reperiatur, tam apud Grut. pag. lxxix. 4.
 cvij. 9. & cccxxxix. 5, quàm in ijs quæ sequuntur in-
 scriptionibus; quarum prior, est inter meas ineditas;
 alteram Daufquejus affert in Orth. Verb. *Villicus*,

SILVANO.SAC	SILVANO.SACRVM
SPERATVS	ONESIMVS
IMP.CAESARIS	VILICVS
HADRIANI.AVG	L.V.P
SER. VILICVS	

vbi, hoc nomen ex origine vnicum L. poscere, argu-
 tē magis fortasse, quàm verè, probare contendit.

Rarior adhuc redditur, solitaria, quam adduximus,
 185 Nymphæ iacentis imago, quò semper * ternas, mar-
 mora, picturasque veterum exhibere cernimus: cuius
 rei, vltra ea quæ passim obuia sunt exempla, hæc à
 me obseruata, nouaque, vt puto, in vnum contuli.

Pri-

Primum hoc erit, quod ex Tuis MM.SS. Antiquitatum recollectionibus to. I I. pag. 228. huc transtuli,

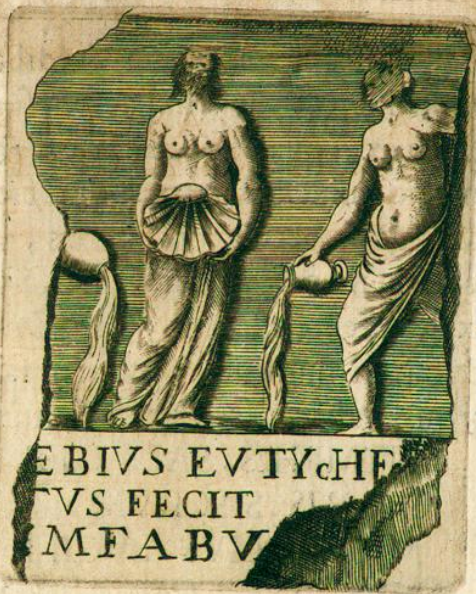

cuius autographum Neapoli in Aedibus Hadriani Guillelmi extitisse dicitur, nullâ non sui parte conspicuum : tum ex Aquario ad aram coronatam sacrificante,* intecto quidem capite, ex quo sacrum fit medioxumis, & de plebeculâ numinibus, vt sollemne 186 fuisse probavi in meo de Colum. Trai. Syntagm. cap. vj : tum ex * Serpente expresso, notissimo illo salutis 187 typo in Cæsarum nummis, per quem salubritas adumbratur, quæ in hâc inscriptione legitur,

NYMPHIS. SALVTIFE
RIS. SACRVM
M. LVCILIVS. LVCILI
ANVS. AVG. COL. PRO
SALVTE. SVA. ET
L. ANTISTI. ONE
SIMI. AVG. COL
V. S. L. M. *Grut. pag. xciv. r.*

cui par CVRANDIS AEGRITVDINIBVS alius
Fons apud eundem Grut. pag. clxxviii. 5. celebratur:
tum demum * ex herbæ illius latifoliæ gestamine, ob
188 rationem, per Plin. in eiusdem descriptione lib. xxv.
cap. vij. allatam, *Nymphaea* (ait ille) *nata traditur,*
Nymphâ, zelotypiâ erga Herculem mortuâ, quare Her-
culeon vocant aliqui, nascitur in aquosis, folijs magnis
in summâ aquâ, & alijs ex radice prodeuntibus.

Aliud quod sequitur exemplum obseruavi, & exce-
pi ex cippulo bipalmari, muro Vineæ cuiusdam inser-
to, in semitâ, quæ à Portâ S. Pauli, ad Viam Appiam
ducit. Marmor pessimè se habet, vt vides :

sed nos fideliter reddere malumus, potius quàm, vt
alij in nummis, & lapidibus faciunt, absentes specio-
sè decipere; nam isti dum corrigere tentant, vetera
sape monumenta corrumpunt. Licentiam enim, vel
mini-

minimam, malè cedere in his rebus, interminat in
suis Corrigend. accuratissimus Ianus Cruterus.

Tertium suggerit votiuus hic lapis, qui in hortis
Matthæijs visitur,

TI·CLAVDIVS·ASCLEPIADES
ET·CAECILIVS·ASCLEPIADES
EX VOTO·NYMPHABVS·D·D·

in quo, præter ea, quæ de ternario Nympharum nu-
mero præcipuè notanda proposui, communis ille* Sil-
uani, & Herculis cultus, in vnâ eâdemque Reg. xiiij. 189
Aede iuxta Vict. præstitus, & quinquies in Opere Grut.
expressus, recursat; quem ipsum, ex communi epithe-
to, nouo iterum, arctiorique vinculo iungemus.
Vti enim vnice hætenus titulum* POLLENTIS, Her-
culi datum vidimus apud Grut. pag. 1.3. & pag. cccxv. 190
7; ita Siluano quoque, tam POLLENTIS, quàm
(qui synonymus est) VALENTIS, vel VALENTII
tributum fuisse, monstrat sequens apud me lapidis nu-
per

per reperti fragmentum, quod, ut situi me accomoda-
rem, in duas partes secui; aliaque in Labicanâ apud
Aedem Turris Nouæ existens inscriptio.

C.IVLIVS.HELPIDI.F.HORVS.CYRINVS.PATRONVS.SODALICII
CAM.PRIOR.INTVLERIT.S.S. ∞. ∞.M.N.CVM.IIS.QVI.TEMPLVM

 IMMVNES SILIBINVS SEN SILIBINVS IVN QVI ^N TVS AVCVPIVS AMPLIATVS FILVMENVs	DECVRIA PRINCIPAL DECVRIA		
	CORINTHV	S MASYRIV	S BALERIANV
	<i>& alia</i> XIV. <i>seruilia</i> nomina	<i>& alia</i> XIII. <i>seruilia</i> nomina	<i>& alia</i> XIV. <i>seruilia</i> nomina

DII.SILVANI.POLLENTIS.VOTO.POSVIT.QVI.CVM.IPSE.IN.FABRI
ASOLO.INSTRVXERVNT.DEDICAVERVNTQ.PATRON CLYB LMF

DECVRIA THYMELICI			 BIATORES SAPARDA CIVS FILA DELFVS FELICISSIMVS
POLYNICE	S FANNIV	S IONESIMV	
<i>& alia</i> XV. <i>seruilia</i> nomina	<i>& alia</i> XIV. <i>seruilia</i> nomina	<i>& alia</i> XV. <i>seruilia</i> nomina	

VALENTIO
SILVANO
A. FLVTIVS
ATHENAEVS
V. S. L. D. D

Aliud

Aliud ex lapide apud Grut. pag. xcij. 3. eruitur, in quo, super hâc inscriptione,

BATINIA . PRISCILLA
NYMPHIS . SACRVM

Signa,* non quidem Nympharum, sed trium Gratiarum erecta fuerunt. Vnde ad præfens institutum suffecerit, ternarium nostrum, alijs quamuis numinibus significatum, inferre; ommittendo plurima, quæ de Gratiarum, & Nympharum consortio dici possent, Doctique viri ad Horat. Od. iv. & xxx. lib. j, ac vij. lib. iv. congesserunt.

Accedit ternarium idem in veteri picturâ contentum,* quæ è Sepulchro gentis Nasoniæ Viâ Flaminiâ ad V. lap. nuper ad hortos Alterios translata fuit. In eâ Nymphæ, Hippocrenides forsan, Pegaso, Fontis ipsius productori; seu Tritonidis paludis incolæ, in quâ Pegasus genitus dicitur, aquâ infusâ blandiuntur, ipsumque manibus demulcent.

Et postquam à marmoribus ad picturas transitum fecimus, aliam, non euanidis, & intermorituris coloribus, sed gemmarum ipsarum tinctu nitentem pictam hanc tabulam, cum tribus pariter * Nymphis, ex
 193 Theocr. Idyl. xiiij. spectandam proponemus.

Κάχεθ' Ἰλάς ὁ ξανθὸς ὕδωρ ἐπιδ' ὄρπιον ὄισων
 Χαλκρον ἄψ' ἔχων. τάχα δὲ κέρανα ἐρόησεν
 Ἡμένω ἐν χώρῳ. πῶς δὲ θρία πολλά πεφύκει,
 Κυανέον τε χελιδόνιον, χλοερόν τ' ἀδίαγρον,
 Καί θάλλοντα σέλινα, καὶ ἐλιτενὴς ἀγρωσίς.
 Ἰδατι δ' ἐν μέσῳ νύμφαι χορὸν ἀρτίζοντο,
 Νύμφαι ἀκοίμητοι, θιναὶ θεαὶ ἀγροιώταις,

Εὐνικά, καὶ Μαλὶς, ἔαρ θ' ὀρώσα Νυχεία. hoc est

*Et abiit Hylas flauus, Aquam cæna gratiâ portaturus,
 Aereum vas habens: statim autem Fontem animaduertit
 Humili in loco; circum autem folia multa nata erant,
 Cæruleumque chelidonium, virideque adiantum,
 Et germinantia apia, & crispa agrostis.*

*Aquâ verò in mediâ Nymphæ chorum instituebant,
 Nymphæ peruigiles, metuenda numina rusticis,
 Eunica, & Malis, & veris amica Nycheia.*

Nec destruit hanc nostram obseruationem locus Pausaniæ in Eliacis, vbi, prope Cytherum Fluuium, quattuor* Nympharum, quæ Ionides vocatæ fuerunt,
 194 Calliphææ nempè, Synallaxis, Pigææ, & Iasidis, Templum erectum ait. Quoniam, etsi fateamur, Ionides istas, aquaticas Nymphas fuisse, eò quia propriè, & κατ' ἔσχην, Nympharum vocabulum Deabus Aquarum præsidibus conueniat, vt probat clarissimus huius æui Scriptor Vossius de Orig. Idolol. lib. ij. cap. lxxviij. Attamen, vt tot monumentorum consensum sustineamus, dici potest, tribus Nymphis aliquam Heroïdem adiunctam, & veluti superadditam fuisse

fuisse; eodem Græcanicæ adulationis genere, quo, in marmore à Grut. descripto pag. xcij. 4, cuius exemplum ex autographo damus,

tribus Gratijs sese de more amplectentibus, * quarta
 (quam nouam nuptam reor, ex geminis auiculis in 195
 tympano ludentibus, à Smetio non animaduersis,
 & velo quo ob pudorem caput operit, obnubitque,
 vnde Nuptiæ dictæ) earum choro inseritur; tanquam
 si numerum Gratiarum augere, & communiter cum
 ipsis coli mereretur, atque eiusdem lapidis inscriptio,
 AD SORORES III, hisce Aufonij versibus epigr.
 cxiiij. explicanda sit,

*Tres fuerant Charites; sed dum mea Lesbia vixit,
 Quattuor; ut perijt, tres numerantur item.*

O

Nec

* Nec solum in Aquatilibus Nymphis, * verum in
 196 alijs rusticis eiusdem sexus numinibus, eandem ternarij
 numeri obseruationem vigere aduertit, miratusque
 * sum. Tres enim sunt * Matronæ illæ Vacallinæ
 197 apud Gruter. pag. xcj. 3; totidem Mairæ pag. xcij.
 1; totidemque * Suleuæ, & Campestræ in sequenti
 * lapide, iam pridem in impluuij priuatæ domus ad
 198 Plateam Matthæiorum muro inserto, sed à me pri-
 mum superioribus annis inter suas sordes, & araneas
 animaduerso, & repurgato.

Sed qui marmorì lucem dedi, obscuritati vocis illius SVLEVIS (non quidem omnino corruptæ latinitalis, quia Ap. Annij Braduæ, & T. Vibij Bari consularatus ad annum Urbis cmxij. in Fastis reponitur) me lucem aliquam afferre posse diffido; & proinde, ad alia, in hoc marmore notatu digna, me conuertam. Inter quæ, occurrit Verres fronde lustrali præcinctus, vt Columna Traiani in primo Suouetaurili, hoc eodem ornatu, hanc victimam ostendit, cui postea vittam, siue fasciam vocare libeat, ferti huiusmodi succedaneam tribuit: * promiscuum enim apud veteres fuisse, de eadem Columnâ scribens, probavi, modò coronæ, modò vittæ, tam in victimis, quàm in sacrificantibus vsus; prout hîc quoque, Centurio, quem sua vitis, non minus, quàm titulus inscriptionis indicat, vittâ, seu fasciâ, à sinistro humero pendente, insignitur. Sed quod vnice hanc inscriptionem nobilitat, est formula illa * LAETVS LIBENS, ex quâ tandem Notarum studiosis intellecta est hæc L. L, quæ antea, *libens libens*, vel *libentissimè* interpretabatur, &, quod magis miror, etiam post visam epigraphen apud Grut. pag. mxxiv. 4, vbi rò LAET. LIB. paullò minùs quàm in hâc nostrâ extensus, ad veram notarum illarum L. L. intelligentiam manuducere videbatur.

Quid multis? si ferè omnia * fœminini sexus, quæ pluralitatem habent, numina, siue monstra, læua, an auspicata ea sint, ternario hoc numero concludi, vno verbo, dicere possimus? quales nempe, Gorgonas, Græas, Parcas, Fatas (distinguit enim vtrasque Au-

son. de Ternar. Num. Idyl. xj.) Sirenes, Harpyias, Hesperides, Stymphalidas, Eumenides, Grantias, Sybillas, (si eidem Aufonio credimus) & Musas ipfas fabulosa antiquitas induxit. * Musas, dixi, iuxta vetustiorum sententiam, de quâ Plut. in Quæst. Conuiu. lib. ix. quæst. xiv, Pausan. in Bœotic., Varro apud Seru. ad Eclog. vij. vers. xxj. *Nymphæ, noster amor, Libethrides*, Ephorus apud Arnob. aduers. Gent. lib. iij., & cum Arnobio D. August. de Doctr. Christ. lib. ij. cap. xvij. abundè testantur. Imò, *Signum Apollinis in Deo dicatum, eo habitu, ut dexterâ arcum teneat, sinistra Grantias, quamlibet instrumentum musicum aliquod apprehendentem, (nam alia Lyram, Tybias alia, quæ in medio est, ad motam ori Fistulam continet)* de quo Plutar. in Opusc. de Musicâ, Musas ternas, ex instrumentis vnicuique proprijs, Grantijs verò ineptis, sustinuisse dicemus; & hoc idem simulachrum respexisse Aufon. in dicto Ternarij Grypho, dum cecinit,

Tris solas, quondam tenuit quas dextera Phœbi.
Verùm, iam tandem, Nymphis, Musisq̃ue, & eorum Fonte Caballino relictis, ne, dum flores,

Debitæ Nymphis opifex coronæ,
circa Viam consultò legimus, à Viâ ipsâ aberrasse videri; nostra, quæ lustrabamus, circa Anienem fluentata repetam.

Ex loci originis Marcia vicinitate, probabile est, fragmentum * lapidis cum hâc inscriptione,

203

SALVIS . DD . N }
PERPET }
FORMAM }

existens in Arâ proximæ Ecclesiæ sub inuocatione Beatæ Mariæ in Arfulis, ad hanc Marcia Formam, illiusque refectionem spectasse: nam formula ista, *Saluis DD. Noftris, Honorij, & Theodosij* peculiaris esse legitur apud Grut. pag. clxx. 5. & pag. cclxxxvj. 7. * Honorius autem, qui in Occidente imperauit, quemadmodum vnâ cum Arcadio legem de Aquâ * 204 Claudiâ edidit, quæ est XI. lib. XV. tit. II. in Cod. Theodos.; ita fortasse cum Theodosio II. aliquid in hâc Aquâ Marcia operatus fuit.

* Hanc illam Aquam Marciam, *clarissimam* (vt ait Plin.) *Aquarum omnium in toto Orbe, frigoris, salubritatisque palmâ, præconio Urbis, & proinde, ad vinum miscendum, cæteris omnibus à Tibull. lib. iij. eleg. vij. anteposita,* * 205

Temperet annosum Marcia lympha merum, indignè, cum alijs omnibus illius Regionis, vituperat Hieron. Mercur. Var. Lect. lib. ij. cap. ix, & Galeni auctoritate fretus, in vsu pro cibo, & potu, olim fuisse negat. *Quanquam haud facile credo, eas, quæ ex Tiburtinis montibus Romam ducebantur, multùm pro cibo, potuue in vsu fuisse, propterea quòd Galenus, omnium Romæ conditionum diligentissimus obseruator, in IV. VI. Epidem. Comment., illas omnes, crudas, & coquendis edulys ineptas extitisse asseuerat; addens, eam Urbem, vt alias excellentissimas dotes, sic & plurimos, & pulcherrimos habuisse Fontes, ex quibus ægri, ne dum sani potarent. Hæc ille. At iste, nedum luculentis de bonitate Marcia Plinij, & Frontini testimonijs, qui num. 79. eam totam*

tam

tam potui addictam fuisse dicit, aduersatur; item que
 Arriani, qui eam, celebratissimæ apud Thebas Dir-
 ces Aquæ præferre videtur, in Dissert. Epist. lib. ij. cap.
 xvj. Ἐγὰρ Μάρκιον [ὑδωρ] χεῖρον ἔστιν τῆ Διρκῆς, hoc est,
 num Marcia [Aqua] deterior est Dirceâ? sed ipsum
 Galenum* suum iratum, & contrarium habet, qui
 inter laudes omnibus Vrbanis Aquis communes, à
 206 * quibus Marciam excludi, nec mens Galeni, nec ver-
 ba patiuntur, leuiusculum quid admiscet, ad has Ti-
 burtinas Aquas spectans, quod non vitium, sed qua-
 litatem denotare videtur: ipsemet verò audiatur in
 loco per Mercur. laudato, num. 10. Romæ, sicut &
 multa alia in eâ Vrbe eximia sunt, ita & Fontium
 elegantia, & multitudo est admirabilis; eorum nul-
 lo scetidam Aquam, aut medicatam, ac turbidam,
 aut asperam, crudamque effundente, sicut neque
 Pergami in Patriâ nostrâ: in multis autem alijs
 Vrbibus, haud pauca deprauatæ Aquæ reperiuntur.
 Ille sanè, quæ ex Tiburtinis montibus per lapideas
 fistulas in Romanâ Ciuitate deriuantur, alijs qui-
 dem vitijs carentes, crudiuscule tamen sunt, ut ne-
 que celeriter calefiant, ut Urbani Fontes, neque re-
 frigerentur, neque celeriter in ipsis, ut in fontanis
 Aquis, quæcumque inieceris elixentur legumina, ole-
 ra, & carnes. Ex his autem, aliæ alijs in locis mul-
 tò crudiores sunt, & ab ipsis indigenis duræ, graues-
 que nominantur, quia ventriculum infestent, & à
 potu, onus quoddam plures percipiant. Quæ enim
 hisce vltimis verbis aduersus Aquas illius Regionis
 dixit, Marciam, aliasque Romæ aduectas certè non

tangunt, vt Mercur. forſan accepit: aliàs enim, Galenus, Medicorum diſertiffimus, antilogiã in eãdem ferè periodo laboraret, qui primis illis verbis, *nullam Romæ Aquam medicatam, aut foetidam, aut asperam, crudamque*, effundi præmittit, quibus, Mercurialis paraphraſis ex diametro opponitur.

Sed iam tempus eſt, vt nouam, & raritate argumenti, ni fallimur, egregiam coniecturam depromamus, per quam, noſtros Marcix Fontes loco iam dicto aſſigamus, & Frontino quam dedimus interpretationem, lapideis literatis monumentis congruere probemus. Quã igitur Diuerticulum, à Valeriã verſus meridiem procedendo, in Sublacenſem recto tramite incidit, (nam aliud Viatrium, in quo Pons Scutonicus, ab hoc Diuerticulo verſus hybernum occaſum dextrorſum ſectitur, in gratiam forſan Aquæ Marcix, eiufque Fontium inuiſendorum, quos rectã respicit, adaperit) * veteris Aedificij rudera concamerata viſuntur ad num. 16; inter quæ, & Statuam togatam, & tabulam marmoream ſic inſcriptam iacere reperimus, Ruſtico quodam, qui inter arandum illam offenderat, monſtrante.

IMP. CAESAR

DIVI. F

AVGVSTVS

EX. S. C

CIDCCXLII. P. CCXL

* Hæc inſcriptionum formula, in enumeratione P. CCXL. deſinentium, ad Aquas pertinere iam com-
pertum eſt, quia in alijs, quas modò adducemus,
apud

207

208

apud Gruterum extantibus, nomen Aquæ, cui vna-
quæque applicabatur, expressum erat; prioribus nempe
Virginis, *tertiæ*, *Iuliæ*, *Tepulæ*, *Marcie*.

VIRG

TI. CAESAR. AVG
PONTIF. MAXIM
TRIB. POT. XXXVIII
COS. V. IMP. VIII

I

P . CCXL *Grut. pag. clxxvj. 3.*

VIRG.

TI. CLAVDIVS
DRVSI. F. CAESAR
AVG. GERMANICVS
PONTIFEX. MAXIMVS
TRIBVNIC. POTESTAT. IIII
COS. III. IMP. VIII. P. P

I

P . CCXL *pag. e. ad. 4.*

Corruptas has duas exhibuit Chiflet. in tractatiunculâ
de Aquâ Virg., nam vltimum numerum CCXL. in
CCXI. deformavit; id quod monitum volui, ne in-
scriptionibus, quibus, vtî Scorpio (vt videbis) in
caudâ vires sunt, vis omnis auferretur.

IVL. TEP. MAR

IMP. CAESAR

DIVI. F

AVGVSTVS

EX. S. C

XXV

PED. CCXL *pag. Mxix. 10.*

Ligo-

* Ligorius, qui aliquam ex antecedentibus fortasse viderat, eam non assequutus, silentio præterijt; sed vt fuit litteratorum Simius, hanc ex capite effinxit, vt vicissim crucem eruditus figeret, & nullo simul literario arcano se destitutum ostenderet, 209

AQVAE. IVLIAE. TEPVLAE
 IMP. CAES. DIVI. IVLI. F
 AVGVSTVS. PONTIF
 MAX. COS. XII. TRIB. POT
 XIX. IMP. XIII. CVRANTE
 M. VIPSAN. AGRIPPA
 AEDIL. CVRVL. I. C-D
 P. MILL. X

quam dixit extare in cippo ex Tiburtino lapide, inuento Viâ Latinâ, tertio ab Vrbe milliari, estque inter eius Recollectiones in Bibliothecâ Vaticanâ fol. 45. Sed quò pluribus munimentis insistere conatur, eò magis fraudem, & spurietatem patefacit: nam III. lapis Viæ Latinæ, circa quem, cippum fuisse repertum asserit, non potuit X. milliarij notâ signari, si locum, non à Fontibus, (vt mox videbimus) sed ab erogatione in Vrbe, distantem significat. Præterea, quia intrâ septimum ab Vrbe milliarium, Julia, & Tepula, cum Marciâ iunctæ procedebant, tanquam eius substructionibus supra terram, & operi arcuato innixæ: ergò ad III. vel IV. lapidem non poterant duæ priores seorsim ab alterâ nuncupari. Accedit * affectata Aedilitatis mentio, vt cum Plinio consentire videatur, qui de operibus id genus in Aedilitate Agrippæ perfectis loquitur: * sed in hoc quoque *fidem non*

210

211

decoxit, & idoneo prouisu prisca eruditionis, & solertiae iudicatricis, se destitutum detexit; vt eleganter Spanhem. Dissert. iij de Præst. Numism., inter alia, de eo profert; nam Agrippæ Aedilitas, ex Frontin. de Aquæd. num. 12. post eius primum consulatum Imp. Cæs. Augusto, & M. Lælio Volcatio Consulibus, incidit, qui fuit secundus Augusti consulatus, vt Fasti omnes conueniunt: vnde patet, quàm inscitè Aedilitas ista cum XII. Augusti consulatu, post XXVIII. annos inuito, copuletur: quo insuper tempore iam Agrippa decesserat, cuius obitum Panuin. ex Dione refert ad Tribuniciam potestatem Aug. XII, hoc est VII. ante hanc CVRATIONEM anno. Post hæc adeò crassa, & pinguis; leue erit mendum in enumeratione acclamationis Imperatoriæ XIII, cum hoc XII. consulatu, cum quo passim nummi XIV. habent, quæ etiam cum cos. vndecimo, & trib. pot. XVI. copulatur apud Occon. pag. 63; itemque aliud expressio- nis nominis gentilitij * M. Vipsanij, nusquam in publicis monumentis, aut in pluribus ipsius nummis vsurpati, tanquam generis cuius pudebat memoriam referentis; de quo etiam Seneca contr. iv. lib. ij. his verbis fidem facit, *Vipsanius Agrippa fuerat, Vipsanij nomen, quasi argumentum paternæ humilitatis sustulerat, & M. Agrippa dicebatur. Cum defenderet reum, fuit accusator, qui diceret, M. Agrippa, & quod medium est, volebat Vipsanium intelligi.*

Postquam igitur (pluribus forsàn quàm opus fuit) supposititiæ huius, & ineruditæ inscriptionis offendiculum sustulimus; * aliam, Vir Eminentissime, me-

minisse potes nos obseruasse in Vineâ Bartholomæi Virgilij, duobus milliarijs, stadio minus, à Portâ Maiori, & inter rudera Arcuum Marcæ, & Claudæ iacentem; quæ, concedente possessore, tuo ornatissimo Museo accreuit. Locum vnde eruta fuit, non frustra (vt mox videbis) minutè recensui. Ea ita se habet.

IVL. TEP. MAR

IMP. CAESAR

DIVI. F

AVGVSTVS

EX. S. C

LXIII

P. CCXL

Iam verò * sollempnis ista in omnibus hisce lapidibus pedum CCXL. (pedes enim expressos habes in III. earum quæ apud Grut.) siuè duorum Actuum duplicatorum, quodque idem est, vnius Iugeri in longum mensura, me inducit, vt credam, veteres illos Aquarum Curatores, isto modulo longitudines Riuorum cuiusque Ductus dimetiri solitos fuisse. Id quod, vt verissimum reperimus in hoc numero I. duorum priorum lapidum, repertorum in ipso primo Iugero erogationis Aquæ Virginis, nempe sub Aede Trinitatis, vbi terminum istius Aquæ Lucas Paet. agnoscit, qui etiam in suo libello de Restit. Aquæ Virg. easdem inscriptiones affert: ita ad verum accedit in cippo modo allato ad Iugera LXIII, hoc est ad passus III. M. XXIV; quotis distare debuit à loco vbi cippus repertus est, locus erogationis Marcæ, qui, vt ex

*
214

* Front. num. 27. habemus, * erat ad Viminalem Por-
 215 tam, nempe in medio Aggeris Tarquinij, vbi vete-
 res Scriptores eam collocant: quâ etiam dirigi vide-
 mus ipsius Marciaë Ductum, qui post Arcum ad Por-
 tam S. Laurentij, læuorsum deflectit, & recentiora
 mœnia Urbis ad dexteram linquit. Cumque à loco
 vbi lapis iacuit, secundum seriem Ductuum, vsque ad
 Portam S. Laurentij sint pass. II. M. CCCC. ; (quan-
 tum per Vinearum impedimenta, & flexus earum-
 dem, à longè, non quidem exactè, colligere valuimus)
 reliquum spatium pass. DCXXIV. ad Iugera LXIII.
 implenda, denotabit in Villâ Perettâ, per quam Ag-
 geris pars decurrebat, priscum Viminalis Portæ si-
 tum ; lineâ productâ à rectitudine Viæ Collatinæ,
 quæ non aliunde, quàm ex hâc Portâ Viminali exire
 potuit, & vt aliàs diximus, secundum latera Arcus
 ad dexteram obliquata dirigebatur, vt in Schemate
 aliàs per nos allato videre est.

Vnde affirmare non dubitemus, Iugera illâ
 MCCXXXII. nostræ inscriptionis, hunc ipsum lo-
 cum, in quo Augustus memoriam statuit, indicare, &
 optimè cum mensurâ Frontini consentire. Quia
 MCCXLII. Iugera, per pedes CCXXX. siue passus
 geometricos XXXXVIII. multiplicata, dant passus
 216 LIX. M. DCXVI. Et * Front. pariter integro Ductui,
 millia pass. LX. cum alijs DCCX. & femis, num. 10.
 assignat ; quæ mille circiter passuum differentia, ad-
 ditâ distantia huius lapidis terminalis ab ipsis Fonti-
 bus, vnde Frontin. suæ mensuræ sumit terminum, &
 consideratâ obliquitate Ductus per illam vallem §
 sup-

supplenda, & æquanda venit, vt exactè milliarem Frontini mensuram, cum nostrâ Iugerorum concordare, iurè meritò dicere possimus.

* Quamobrem autem in Frontino, qui adedò accuratè de Aquis scripsit, nulla de hâc mensurâ fiat mentio; exinde profectum arbitror, quia illius æuo istud mensuræ genus incertum, & fallax remanserat. Etenim, vt ipse aduertit num. 25. *iam tamen quibusdam locis sicubi Ductus vetustate dilapsus est, omisso circuitu subterraneo, vallis tractus, breuitatis causâ, subtractionibus, arcuationibusque traicitur: vnde decurtato Ductuum circuitu, nîl mirum, quòd vetus Iugerorum mensura obsoleuerit.* 217

Præterea, additis post Augustum alijs duobus Aquæductibus Anionis Noui, & Claudie: operosa nimium videri potuit Curatoribus Aquarum, qui sub Claudio, & alijs successoribus fuerunt, hæc iugertim distributio, totque terminorum, & cipporum erectio: * & proinde aliâ faciliori methodo Frontinus, per typum, ac delineationem omnium Ductuum, vsus est in suo munere, vt ipsemet num. 29. scriptum reliquit, *non alienum mihi visum est, longitudines quoque Riuorum cuiusque Ductus, & etiam per species operum complecti: nam cum maxima officij pars in tutelâ eorum sit, scire Præpositum oportet, quæ maiora impendia exigant. Nostræ quidem sollicitudini non sufficit singula oculis subicisse, * sed formas quoque Ductuum facere curauimus, (intellige vestigium, seu ichnographiam, receptâ in re agrariâ loquutione) ex quibus appareret, ubi valles, quan-* 218

219

quantaque, ubi flumina traicerentur, ubi montium lateribus Specus appliciti, quantoque maiorem, assiduamque pertegendi, ac muniendi ij exigant curam. Hinc illa contingit utilitas, ut rem statim, velut in conspectu, habere possimus, & deliberare tanquam assistentes. Ita Frontin.

- *
220 * Augustæ origo, postquam Riuus Marciaë sub dictis ruderibus nobis innotuit, iam latere non potest; eritque indubiè, ex distantia passuum DCCC. à Riuo Marciaë, non ab origine, (ita enim Frontinus designauit) ad Lacum di S. Lucia, ubi reliquæ substructionis apparent. Ex viciniâ autem passuum CCXXV. alterius Fontis ad num. 17, circa quem non spernenda vetusti operis vestigia adhuc extant; & quia aliàs, Fons, & Riuus iste, Ductum Aquæ di S. Lucia interfecisset, & impedisset; crediderim, eius quoque Fontis venas in Augustâ interceptas fuisse. * Caput autem
221 Augustæ hic repositum, alteri Frontini loco num. 20. optimè consentit, qui vtrique Aquæ, Claudiaë, & Marciaë, Augustam accomodatam tradit, id quod optimè fieri poterat, si media inter easdem constiteret.

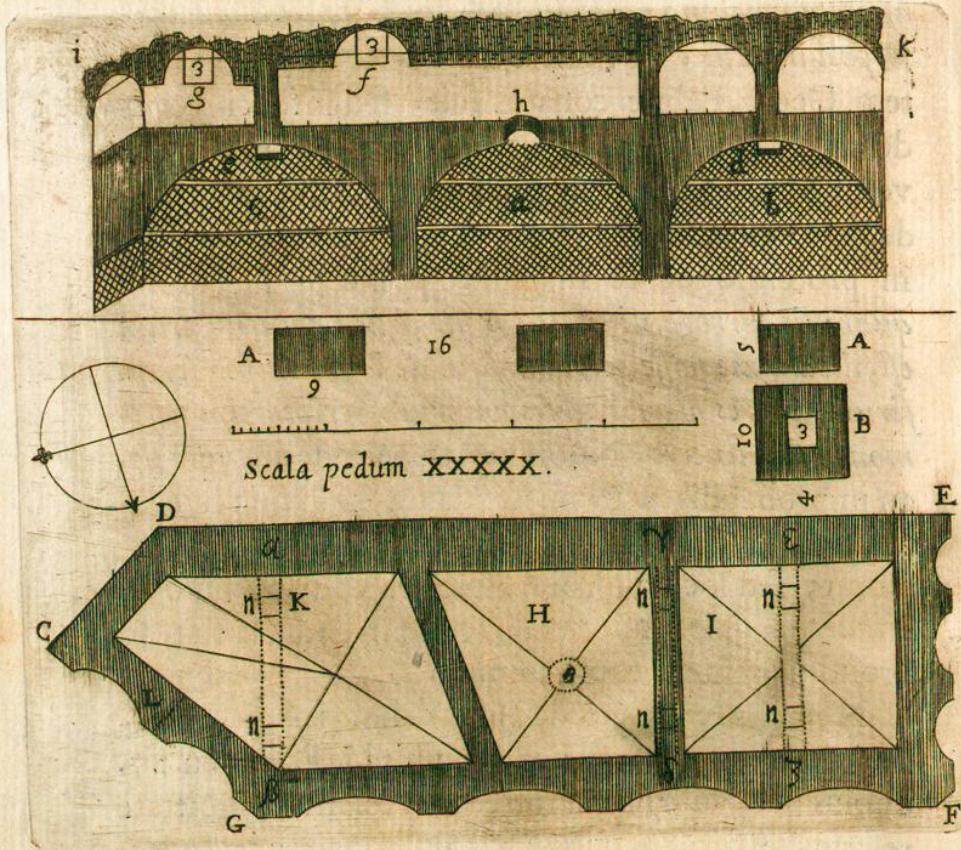
- *
222 * Originem Marciaë quam ei Plinius tribuit, qui lib. xxxj. cap. iij. tradit, eandem à Fonte Piconiâ in ultimis Pelignorum montibus, Marsos, & Fucinum Lacum pertransire, à quo Staius suum illud mutuatus est lib. 1. Syl. de Bal. Etr.

. . . Marsasque niues, & frigora ducens
Marcia

inter aduata meritò reputat Holstenius, cuius verbis subscribo; hanc (inquit ille pag. 146.) fabulam, non alio

alio loco habendam existimo, quo occultos amantis
 Alphei meatus. * Minuere hanc certè improbabilitatem
 Georg. Fabric. conatus fuit, sed infelici, & pudentâ
 subtilitate, dum Lacum Fucinum in Flumen
 vertit, & transitum plumbeis fistulis molitur cap. xviii.
 de Aquæd. pag. 200. Hic ille Author, ita nihilominus
 in procæmio de se magnificè pollicetur, *hoc enim
 quamuis arrogantiusculum sit, quia tamen verum
 est, dicam; me posse, aliorum, qui de Vrbe nuper scripserunt,
 errores varios, certis veterum Scriptorum testimonijs
 conuincere.* Nobis tamen perinde est, vera ne,
 an improbabilis sit Plinij sententia, qui non hydrophylacia
 Lynceis oculis in terræ visceribus perscrutamur;
 sed locum, vbi rursus cum eodem Plinio in Tiburtino
 se aperit, & vnde Romam deducta fuit, ad Frontini
 mentem explicauimus.

Non abs re hic erit de Piscinâ huius Aquæ Marcie,
 quam in Chartâ Topographicâ I. Dissert. n. 27. dubius
 indicaui, aliquid sub eâdem quamuis dubietate referre.
 * Ad ipsam itaque Viam Latinam, quæ eò loci paullò
 post IV. lapidem inter Arcus Marcie, & Claudie
 procurrit; in Fundo *dello Spedaletto*, & prope
 rudera plurium ædificiorum, (quæ hodie ex quantitate,
 vulgò *le cento Celle* dicuntur, & nos ex loco, reliquias
 Pagi Lemonij fuisse credimus) alijs integrior fortè
 fortunâ Cisterna, & eam inter ac veterem Marcie
 Ductum, Puteus remansit; quibus duobus membris
 conspirantibus, Piscinæ Limariæ effectum resultasse
 putamus, vt sequens tabula, & triplices eius partium
 declarationes, palàm faciunt.

Explicatio Ichnographiæ Cisternæ inferioris.

- AA.* Ductus Aquæ Marcia, Iuliam quoque, & Tepulam deferens
B. Puteus, Aquam ex Ductu recipiens, & in Piscinam subterraneo canali, adhuc nobis incomperito, transmittens
C D E F G. Cisterna, seu Piscina, in imâ sui parte tribus receptaculis distincta
H. Receptaculum medium, undique clausum, Aquam ex Puteo recipiens, & per foramen θ in superiorem Cisternam transmittens
I. Cella lateralis, ad substruendum ædificium superius extracta, cum non fuerit pars Piscinæ, quia in summo ad

ad latus Meridionale D E fenestram habebat

K. Alia Cella, receptanda illi Aquae portioni inferuiens, quae in proximum Pagum per tubum rotundum fictilem diametros viij. unc. in L, ad libram fenestrae, seu immissarij in summo latere Meridionali deferebatur.

Explicatio Ichnographiae Cisternae superioris, cuius diuisiones, punctis, & Graecis characteribus notantur

αβ. γδ. εζ. Tres in superiori hac Cisternâ muri, qui in quatuor Cellas eius aream dispartiant

ηηη ηη. Totidem fenestrae in muris iam dictis, eadem omnes à pavimento altitudine, per quas Aqua ex orificio θ assurgens, per Cellas istas superiores distribuebatur

θ. Orificium rotundum, diametros ped. iij. & semis, amplitudini Putei latitudinis ped. iij. quadratorum respondens.

Explicatio Orthographiae utriusque concamerationis, superioris, & inferioris

a b c. Cella tres, plano pede, reticulato opere, cui lateritium ad firmitudinem intermixtum

d. Fenestra in summo arcu Puteum respiciens

e. Alia, è regione cuius, in pariete C G per tubum in L Aqua portio ad usum proximi Pagi deriuabatur

f. Fenestra versus Aqueductum, per quam Aqua iam depurata Riuum suum repetebat. Attollitur à solo ped. vi

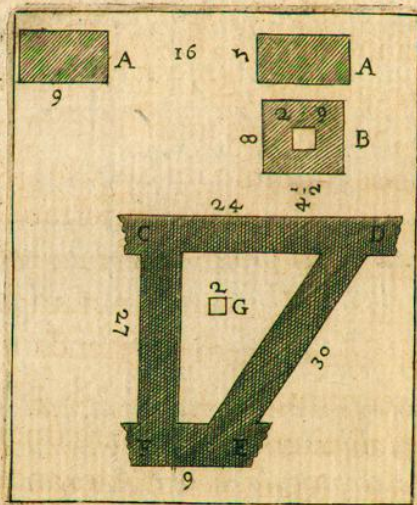
g. Alia consimilis, sex uncis humilior; & ad eandem à sex fenestrae ηηηηηη horizontalem altitudinem

h. Orificium, bipedalibus circum lateribus munitum, per quod Aqua è Receptaculo a ad Cisternam superiorem ascendebat. In altero ex dictis lateribus visitur sequentis Figlinae signi fragmentum. RAED. DOM. LV. . in orbe exteriori; PAETIN... in orbe interiori; quod explico EX. PRAEDIIS. DOMITIAE. LVCILLAE (Matris Marci Imp.) PAETINO. ET. APRONIANO. COS: plures enim sub hoc sigillo in proximis ruderibus obseruauit. Vnde refectionem Hadriani

driani, in cuius vi. Imperij annum, dictum per Consulatum incidit, & forsitan ipsius hic prope Urbem Villam conyicio. Sed de his alibi

i k. Linea elevationis Aqua in hisce superioribus Cellis ad-hucusque conspicua, ex crustâ tenuissimâ, quâ ad illam altitudinem obducuntur.

* Similis Putei, & iuxta eum Cisternæ triquetra figurâ ad num. 28. collocatio, haud diuersam Piscinæ structuram arguit, coniecturis sese mutuo iuuantibus. Geminatum enim hoc opus, intrâ eam ab Vrbe VII. miliariorum distantiam, quam Frontinus num. 28. Piscinis omnium Aquarum statuit, maximam nostræ assertioni probabilitatem conciliat.

A. A. Ductus Aqua Marcia, super quo Tepula, & Iulia deferebantur

B. Puteus, eundem ac alius in superiori tabulâ expressus usum in depuratione Aqua præstans

C D E F. Cisterna, in quam Puteus Aquam immittebat

G. Orificium, per quod Aqua ad pavementum superius Cisternæ

sternæ , seu Piscinæ ascendebat , suæque libræ restituebatur

Prominentiæ , & indicia murorum in C D E F. qui alias Cisternas isti connectebant , ubi reliqua Putei Aquæ admitti potuit .

Cur verò certitudinem ostendere non curauerim , & coniecturis utar , in re quæ factò potius , quàm verbis demonstrari debuisse dicent : excusationi erit explorata non semel Puteorum cum suis Cisternis communicatio , vt testis , idemque author fuit , operibus adductis , nobilissimus Marchio * Camillus de Astallis Fundi huius possessor : irritò semper labore , quia loca hæc Ductui Marcix proxima , ruderibus ipsius plurimùm excreuerunt ; & Cisterna illa maior numeri 27 , aggestâ intus terrâ , fimoque ad nitri confectionem oppleta reperitur ; & id saltem nostrâ diligentiam profecimus , vt detectis muri D E in imâ concameratione lateribus , nullum ibi Specum per quem Putei aqua influeret , sed indicium inferioris adhuc , & subterranei cellarum ordinis , adepti fuerimus . Nec defunt vestigia Cloacæ , ad aquam limosam in subterraneâ hâc Cisternâ subsidentem emittendam , in triplici terræ hiatu inter numeros 27 . & 28 . primò versùs aliam Piscinam ad eius quoque purgamenta excipienda , & mox versùs Mausoleum Alexandri , & inferiora illa loca , continuatum quendam sub terram Specum indicante .

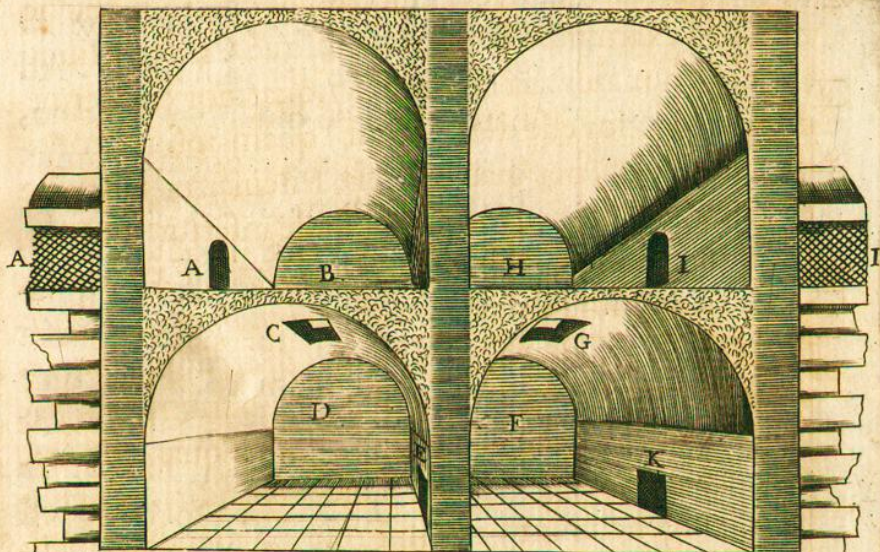
Maiorem è duabus Cisternam , Marcix inseruissè credideram , quia Puteum ampliolem Aquæ copiosiori deberi videbatur ; eòque magis , quia Puteum al-

terius, orificium extantis Cisternæ duplò ferè ex-
 dere vidi, itaut contiguæ alicui ad alterum, seu etiam
 ad vtrumque latus (cùm hinc indè murorum reliquiæ
 cernantur) inferuierit: ex quibus, concursus Iuliæ &
 Tepulæ, ex communi Puteo ante Piscinam, (de quo
 Frontin.num. 11.& 12.) & exinde, ex duplici hìc quo-
 que Specu, proprius vniuscuiusque canalis, nomenque
 (de quo num. 27. & 53.) deduci poterat. * Turbant
 227 tamen (fateor) tam loci aspectus, & exactiùs, hâc oc-
 casione, examinata per nos vtriusque Cisternæ libra;
 (siquidem, maior illa ad num. 27. quattuor circiter pe-
 dibus aliâ altior esse dignoscitur) quàm ipsius Fronti-
 ni traditiones, per quas Marciaë Piscinam, aliâ Iuliæ
 & Tepulæ Vrbi proximiozem fuisse infertur: ait enim
 Frontinus num. 53. de Tepulâ loquens, *Ex eâ [hoc
 est, ex communi Piscinâ Iuliæ] primùm accipit Qui-
 narias CXC; deinde statim ex Marciaë Quinarias
 XCII: & antecedenter quoque, hoc est num. 52, has
 easdemmet Quinarias XCII. in summâ quæ erogaba-
 tur ante Piscinam Marciaë comprehendit. Quæ si
 ita intelligenda sunt, nec in Frontino mendum inest;
 possitque aliquâ ratione ex Aquâ Marciaë inferiori,
 Tepulæ, quæ superior erat supplementum adiungi;
 iam noster Piscinarum ordo inuerteretur; me tamen
 non multùm pro nunc de hâc quæstione laborante,
 cui formam saltem, & vsum Piscinarum, si non cer-
 tam singularum denominationem, & quæ cuiusque
 Aquæ diceretur, ostendisse satis fuerit.*

Addam tandem in prædictorum confirmationem,
 structuræ nostrarum Piscinarum formam cum alijs id

genus

genus veteribus ædificijs, quæ ad Aquas depurandas instituta scimus, congruere: * simile enim quid in Piscina Aquæ apud Pisas conspici, plurimi oculati testes 228
retulerunt; & hîc Romæ, sub Pincio Colle, Aquam Virginem parùm diuersè limum, sordesque olim deposuisse ex Peritis accepimus, & vt licuit, citra mensurarum fidem, crassâque Mineruâ delineauimus;

*A. A Ductus Aquæ Virginis, se exonerans in receptaculum B
C. Ostium, per quod Aqua descendit in cellam subterraneam D
E. Porta, ex quâ Aqua defertur in aliud Receptaculum subterraneum F*

*G. Ostium, per quod Aqua iterum assurgit ad Receptaculum H,
& Ductui I I se restituit*

K. Porta cataracta, ex quâ limum, & purgamenta in Cloacam emittebantur.

quia locus iamdiu inaccessus, vtpote cœno repletus,
suo-

recentiorum ibi propè parietinarum cæmentis immixta cernitur . * Coniunctas verò Claudiaæ , & Anionis Noui Piscinas fuisse arguit , tam ædificij duplici-
 230
 tas , quàm alius Frontini locus num. 26, vbi omnes, quæ suas Piscinas habebant , sex Aquas , intrà hunc eundem vij. milliarium ambitum concludit . Quibus hæc nostra informia , & debilia videbuntur , si aliquid meliùs adduxerint , credere parati sumus : interim nostros saltem conatus æqui bonique faciant , & in tantâ rerum obscuritate , & vetustate , nostro labori Horatianum illud aspergant ,

Est aliquid prodire tenus, si non datur ultra .

Alium , præter notissimum depurationis Aquarum vsum , Piscinas habuisse , Front. docet ; * in modo , scilicet , quàm certissimo vnus cuiusque Aquæ apud eas
 231
 ineundo *vbi indubitate mensuræ sunt* , vt ipse ait num. 57 . Ratio autem huius certitudinis , ea esse poterat , quia , *respirante ibi Riuorum cursu* , & Aquâ , omni iam impetu destitutâ , Ductum suum repetente ; fallacijs , quæ ex velociore , vel segniore progressu oriebantur (Frontino optimè notis , vt ex varijs eiusdem locis patet) minimè obnoxia erat . Vnde explodendam esse indicimus * P. Castellij de hoc egregio Authore censuram in *lib. Della Misura dell' Acq. corr.* coroll. 15. append. 1. pag. 59. quasi Frontinus magnum illud suum Theorema , *ex velocitate Aquæ , modum ipsius variare* , ignorauerit ; nec ad veriorem hanc caussam , varietatem quantitatis Aquarum , in conceptelâ , & in erogatione retulerit . Quicumque enim non lippis (vt Castellius) oculis Frontinum per-
 232
 le-

legerit, idem Theorema non iam nouum, sed ex veteri recusum agnoscet. *Meminerimus*, ait ille num. 41, *omnem Aquam, quoties ex erogatorio venit, & intrà breue spatium in Castellum cadit, non tantùm respondere modulo suo, sed etiam exsuperare: Quoties verò ex humiliore, idest ex minore pressurâ longiùs ducatur, segnitiam Ductus modum quoque perdere; ideo secundùm hanc rationem, aut onerandam esse erogationem, aut releuandam. Rursus numero. 55. Virgini in Commentarijs adscriptus est modus Quinariarum DCCLII. minùs. Mensura ad Caput inueniri non potuit, quoniam ex pluribus acquisitionibus constat, & leniore Riua intrat. Prope Urbem ad milliarium VII, in agrum qui nunc est Ceronj Comodi, ubi velociorem cursum habet, mensuram egi, quæ efficit Quinariarum II. M. DIV, ampliùs quàm in Commentarijs, Quinarijs MDCCLII. Omnibus approbatio nostra expeditissima est; erogant enim omnes quas mensurâ deprehendimus ad II. M. DIV. Et demùm per hæc verba num. 59. Præterea intercipi non tantùm DXXVIII. [Quinarias Anionis Noui] quæ inter mensuras nostras, & erogationem interfunt, sed & longè ampliorem modum deprehendi; ex quo apparet etiam, exuberare comprehensam à nobis mensuram. Cuius rei ratio est, quòd vis Aquæ rapacior, ut ex largo, & celeri Flumine excepta, **VELOCITATÈ IPSA AMPLIAT MODVM**. Constat itaque ex præallatis, non ignarum fuisse Frontinum eius alterationis, quam modus ex velocitate patitur. Et si dixerint, apud eundem*

ex velocitate modum augeri, non autem imminui, prout Castellius docuit: communis tamen est ratio, per quam id quod in acceptione augetur, vicissim, & per conuersam propositionem in erogatione minuitur.

* Sed neque etiam damnosa esse potuit Frontino tanti axiomatis ignoratio, nec ipsi ob acquisitam velocitatem, & imminutum ex eâ modum, quicquam deperire poterat in nouâ apud Urbem mensurâ Aquarum, vt ex eodem, P. Castellius deducere se putat. Quia nedum mensura in Piscinis inita, sed ea quæ Romæ quoque in erogatione sumebatur, ad mensuram à *Capite Aquarum* necessariò redibat: Aqua etenim intrâ extraque Urbem, non ex Riuis publicis, sed ex Castellis, ac receptaculis, postquam pristinam quietem recuperasset, per Senatus Consultum à Frontino num. 95. recensitum, duci iuebatur, vt etiam suprâ num. 35. fieri dixerat.

Imò enimvero, postquam tantum vnicâ illâ geometricâ propositione, quæ vtramque libri paginam facit, Castellius sibi postulat, vt optimos Scriptores iurgio laceffat: * sciant, principia ipsa, vnde non nouam, vt vidimus, speculationem sibi enatam dicit pag. 5, apud Front. in eandem sententiam legi. *Esca l'Acqua per due cannelle eguali d'ampiezza, vna posta nella parte inferiore del vaso, e l'altra nella parte superiore; è manifesto, che nel tempo nel quale dalla parte superiore uscirà vna determinata misura d'Acqua, dalla parte inferiore usciranno quattro, cinque, e assai più delle medesime misure, secondo che sarà maggiore la differenza dell'altezza delle cannelle, e la lontananza*

za della superiore cannella dalla superficie, e liuello dell'acqua del vaso &c. Quæ Asiaticè dicta, ita Frontinus Laconismo perstringit num. 102. Circa collocandos quoque calices, obseruari oportet, ut ad lineam ordinentur, nec alterius inferior calix, alterius superior ponatur. Inferior plus trahit, superior minus ducit, quia cursus aquæ ab inferiori rapitur.

*
235 Exactior tandem Frontinus, & diligentior in hoc fuit, qui in fistulis æqualibus, & in eadem superficie dispositis, ne intrâ quinquaginta pedes à receptaculo ex quo aquam ducerent, laxiorem fistulam subijcerent S. C. cautum refert num. 95, ne scilicet aqua non per legitimum spatium coërcita, sed per leues (breues, corrigendum puto) angustias expressa, facile laxiorem in proximo fistulam impleret, ut num. 101. Quo monito, tanquam de re utilissimâ, & in praxi sæpè contingente, Castellius erudiendus erat: aliquid namque ad hanc quæstionem faciens append. 7. pag. 33. adduxit, sed eam in hâc parte non absoluit, dum magis Frontinum de re, quam non ignorasse probauimus, incassum arguere, quàm ignotam sibi propositionem ab altero accipere cogitauit.

*
236 Post aded multa; summus nobis labor erit, inter oppositas nobilissimorum Scriptorum de authore nominis, & perductionis huius Aquæ Marcix sententias, dijudicare. Hinc enim Frontinus, cui primas in hac tractatione Aquarum deferre soliti sumus, * Marcum Titium eam duxisse, & à suo prænomine denominasse persuadet num. 9. In contraria verò distrahit authoritas Plin. hist. lib. xxxvj. cap. iij. primus eam in

Urbem ducere auspicatus est Ancus Marcius, unus ex Regibus; postea Q. Marcius Rex in Præturâ. Accedit non leue testimonium Plutarchi in Coriolano, sub ipso libri initio, Μάρκιος δ' ἦσαν, καὶ Πόπλιος, καὶ Κορίνθιος, οἱ πλείστον ὕδωρ καὶ κάλλιστον, ἐς Ῥώμην καὶ ἀγαγόντες, hoc est, P. quoque, et Q. Marcij fuerunt, qui maximum, atque pulcherrimum Aquæductum Romæ fecerunt. In hâc dubitatione, quam pro Frontino exemplum Aquæ Appiæ, à prænomine Appij Claudij nuncupatæ, tollere videtur; potior nihilominus mihi est Plinij, ac Plutarchi fides, hoc nummo gentis Marcix præsertim asserta. Quis enim in publicè cuso numismate

imposturam, & ἀνισορίαν suspicetur? *Imò huius nummi apud Plinium authoritatem ita inualuisse puto, vt ^{*}237 Ancum, quem in regale gentilitatis cum eo communis decus in alterâ parte Philippus reddidit, hinc forsân (nec aliunde profectò, quia meritò hoc vix persuasibile reputat P. Donatus lib. iij. cap. xviii. pag. 296) hinc, inquam, Aquæductus auersâ parte signati Ancum authorem Plinius coniecerit.

* Vtrumuis ex ipsis tandem Aquæ huic nomen reliquisse placuerit, patet eam non *Martiam*, vt vulgò ^{*}238

Scriptores omnes, & inemendatissimus cæteroqui Frontini codex perpetuò retinent, sed *Marciam* esse dicendam, quemadmodum geminæ inscriptiones Titi, & Caracallæ ad num. 30. nostræ I. Dissert. allatæ, & hæc alia apud Grut. pag. dcj. 8. exemplo sunt.

D . M

TIMBRAEO . AVG . L

CASTELLARIO

AQVAE . MARCIAE

CLAVDIA . DYNAME

MARITO . OPTVMO

Alia plurima, de incertâ origine Anionis Veteris, & de Specubus harum, & Anionis Noni Aquarum, de Fontibus Antoniniano, Herculaneo, atque Albulino, deque mensuris Ductuum, in Frontino, aperto numeralium notarum errore expressis, eorumque directurâ, dicenda remanerent. At verò, ne certiora (qualia superius dicta credimus) cum dubijs misceamus, rem aliò reiiciam, & in præsens, quam mihi proposui scribendi materiem, non excedam, sed manum de tabulâ tollam, & epistolæ, quæ in libellum propemodum excreuit, fausta Tibi omnia Eminentissime Princeps à Deo Optimo Maximo præcatus, finem imponam; hoc enim tantummodo meæ tenuitati suppetit,

quod maximo benefactori, & tutelari veluti numini, deuotissimo animi cultu re-

pendam. Dabam ex Tuâ Biblio-

thecâ, pridie Idus Augusti,

AN. RED. ORBIS

MDCLXXIX.

DE